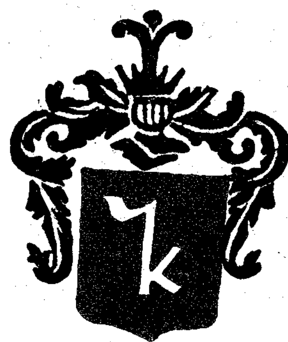
ЛІТОПИС
червоної калини

1 9 3 2

ЖОВТЕНЬ

м. Бутович

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . . 13·— зол.
Піврічна » . . . . . . 7·— »
Чвертьрічна » . . . . . . 3·50 »
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно . . . . 3·— »
Ціна поодинокого числа . . . 1·20 »
В Румунії: річна передплата . 360 леїв піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45. / В Чохословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycyj Fond, Praha-Vrzovice, Brožikova ul. č. 390.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III. **Конто П. К. О. ч. 410.185.**

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Ціна для нечленів / членів

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин, 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дудко: **Глум.** Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: **Мої спомини про недавнє минуле.** Частина І.-IV. . . . 8·40 « 4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії . . . . 90 « 45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129 . 1·50 « 75 «
М. Дольницький — Божик - Кузьмів: **Між молотом і ковалом.** Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . 1·50 « 75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84 . . . . . . 3·25 « 1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . 4·50 « 2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104 . . . . 1·50 « 75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179 3·— « 1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267 . . . . 4·50 « 2·25 «
Роман Купчинський:
І. **Курилася доріженька.** Стор. 208 4·— « 2·— «
ІІ. **Перед навалою.** Сторін 192 . . 4·— « 2·— «
Федір Дудко:
І. **Чорторий.** Сторін 192 . . . 3·50 « 1·75 «
ІІ. **Квіти і кров.** Сторін 192 . . . . 4·— « 2·— «
ІІІ. **На Згарищах** . . . . 4·— « 2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** І—IV. Част. по зол. 3·50 « 1·75 »
Ч. IV. . . . . 3·— « 1·50 «
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість, 17 аркушів друку . . . . 5·— « 2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) І—V. Частина . . . . . по зол. 4·— « 2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя . . . . 4·—зл. 2·—зл.
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. І і ІІ. Частина . . . . . . по зол. 3·— « 1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси . . . . 3·50 « 1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. І. 13·50 « 6·75 «
т. ІІ. . . . . 8·— « 4.— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . . 4·50 « 2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном** 1·80 « 0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів** І, ІІ. і ІІІ. Частина . . . . по зол. 4·— « 2·— «
IV. Частина . . . . 6·— « 3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі) . . . . 3·50 « 1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів . . . . 4·50 « 2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини . . . . 3·— « 1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій** . . . . 2·— « 1.— «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2.80 » 1.40 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. І. і ІІ. по 4·— « 2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.** . . 3·— « 1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість . . 6·— « 3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник** . . . . . 14·— « 7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки** 5·— « 2·50 «
» » **Пекло на землі** 5·— « 2·50 «
» » **З Соловецького пекла на волю** . . . . 65·0 « 3·25 «
Ілько Калічак: **Записки четаря** . . 2·80 « 1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля** 6·— « 3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив** 6·— « 3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок** . . . . . 3·50 « 1·75 «
Ілько Борщак: **Великий Мазепинець** 7·— « 3·50 «
О. Олесь: **Кому повім печаль мою** 5·— « 2·50 «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 10 * ЖОВТЕНЬ * 1932

Кінна стежа.

Місяць жовтень — місяць українського часопису! —

Дня 25. вересня ц. р. відбулася нарада української незалежної преси, яка радила над тим, як поширити український часопис серед нашого народу та як перевести наші часописи через біду теперішньої скрути.

В нараді взяли участь такі часописи: Діло, Новий Час, Свобода, Громадський Голос, Неділя, Нова Зоря, Правда, Народня Справа, Господарсько-кооперативний Часопис, Сільський Господар, Нова Хата, Життя і Знання, Літопис Червоної Калини, Вогні, Студентський Шлях, Світ Дитини, Дзвіночок, видавництво Самоосвіта та Зиз.

Нарада приняла постанову про оголошення **місяця жовтня — місяцем українського часопису** та рішила відкрити його такою відозвою:

До Українського Громадянства!

Отсе перший раз від свого існування звертаються до Громадянства обєднано усі українські незалежні часописи у своїй власній справі.

Мало не кожний місяць присвячений якомусь товариству, якійсь цілі. Місяць „Просвіти“, „Рідної Школи“, Студ. Молоді, Інвалідів, Книжки і т. д. Ніколи не чули Ви досі тільки про місяць тих, що є двигуном, передумовою удачі кожного діла — себто українських часописів, української преси.

Кожного дня стрінете в українських незалежних часописах, заклик: Рятуйте, бо та чи інша ділянка нашого життя загрожена! Складайте жертви на ту чи іншу ціль, бо гроші вичерпані! Ніколи не говорять часописи за себе, хоч самі живуть в найбільш жахливих умовинах, які тільки можна собі уявити.

Ми свідомі того величезного значіння, яке має для існування народнього життя і правильного його розвитку український часопис. Не стане українських часописів — не стане двигуна життя. І власне почуваючи на собі величезну відповідальність, українські незалежні часописи отсе в перше цього року проголошують **жовтень місяцем українського незалежного часопису.**

Громадянки і Громадяни! Присвятіть Ви всі в місяці жовтні головну свою увагу одній цілі: **Розбудові української незалежної преси!**

Нехай українські часописи у тому місяці наглядно побачать, що вони несамітні, але що зусилля гуртів і одиниць находять зрозуміння цілого Громадянства і ціле Громадянство бере живу участь в розбудові української незалежної преси.

У місяці жовтні мусимо подбати, щоби в кожнім українськім домі і родині був український незалежний часопис! Наш голос не дійде до всіх хат. Але передати його туди мусять ті Громадяни, що мають зрозуміння для своєї преси.

В жовтні мусять **вирівнати свої залеглости усі післяплатники**, які є головним нещастям української преси.

В жовтні українське Громадянство почне постійно домагатися від власників тих склепів, де воно робить закупи, щоби вони оголошувалися в українській пресі.

В жовтні відгукнеться кожний свідомий Громадянин (-ка) хочаб **найменшим датком на пресовий фонд** того часопису, і журналу, які йому наймиліші.

Проголошуючи місяць української преси, ми віримо, що найдемо сердечний відгук у найширшого круга Громадян, які своїй пресі дадуть тверді основи існування.

Вступаючи у цей місяць кличемо до укр. Громадянства: **у місяці жовтні збільшіть вдвоє наклад часописів і журналів!**

Вирівнайте борги післяплатники!

Дайте українським часописам і журналам оголошення!

Не читайте безплатно своїх часописів і журналів!

Присилайте передплату!

Над Золотою Липою біля Завалова.
Світлина з визірної стрілецького рова.

Турки — стрілецькі сусіди 1916. р.

Написав: *Мирон Заклинсьний*
(З воєнних споминів)

I.

По боях на Лисоні перебували Усусуси в Посухові. Праворуч мали незвичайних сусідів — Турків. Дві їхні дивізії прибули весною 1916. р. на східний фронт, помагали Німцям і Австрійцям, з якими Турки були в союзі. Одна з тих дивізій занимала становища біля нас.

Широкою підмоклою долиною Золотої Липи тягнулися турецькі окопи. Не були це звичайні окопи, бо в моклякуватому поземеллю годі було копати. На поверхні землі укладали Турки вали з дернюг. Російські становища були здовж ріки на горбах. Російська артилєрія влучно острілювала турецькі становища, розкидала ці слабі вали й завдавала Туркам важкі втрати. Турецька команда перестала обсаджувати ті окопи; обсаду держала в запасних становищах, а в передніх лише стійки.

Поведінка Турків на становищах була особлива, неподібна до поведінки вояків інших націй. Всі інші старалися як найкраще захиститися перед ворожою артилєрією й крісовим огнем, оминали зайві небезпеки і все, що моглоби спровадити ворожий обстріл. Не було цього у Турків. У їхній поведінці слідно було вплив магометанського фаталізму, віри, що всяка людина має долю з гори призначену й ніяк від неї не втече. Турки на полевих сторожах не ховалися, не зміцняли своїх слабих валів, не обдротовували їх. Отак без захисту стояли в чистім полі й несли важкі втрати. Перед сходом сонця голосно молилися й кричали: „Аллах! Аллах!“ Крик звертав увагу Москалів і вони що ранку здорово частували Турків крісовим і скорострільним огнем. Та це не мало наслідків. Болючі втрати в людях не змінили турецької поведінки на полевих сторожах.

До наступу йшли дуже відважно. Як опинилися близько ворога, звинно повзали по землі, з крісом у руках, з ножем у зубах. Якщо вдалося їм добратись аж до російських окопів, то Москалі панічно втікали перед цими дикими, очайдушними різунами. Тай як Москалі перемогли їх, бувало, при помочі артилєрії, й добули їхнє становище, вони втікали без стриму і щось наче заломлювалося в їхній азійській, степовицькій душі. Повно було їх тоді в поблизьких лісах і селах; вони блукали як череда, або лежали гуртами без руху й годі було зорґанізувати їх наново.

Їхній військовий виряд був дуже бідний. Не мали вони навіть полевих кухонь. Сусідному полкові приділили Австрійці кілька кухонь і вони варили день і ніч для цілого полку. Їхні вояки були в їді не перебірчиві й загартовані. Їли бувало сиру кукурудзу, сиру бульбу й капусту, щоби заспокоїти голод. Обозу в них майже не було. Коняки худі, як і самі Турки. Плащів вояки не мали; на становищах мокли й мерзли. Ходили в одностроях кавової краски. Носили оригінальні високі шапки стіжкуватої форми. Ходили поважні й сумні — мабуть тужили за своєю далекою батьківщиною.

II.

16. вересня — 10 днів по скінченню боїв на Лисоні — зробили Москалі великий наступ на Турків. Їхня артилєрія зрила ґранатами долину Золотої Липи, пошматувала вали турецької першої лінії та порвала й розкинула дротяні перегороди перед нею. Опісля заняли без труднощів першу турецьку лінію, а згодом вдерлися в їхню другу лінію на Диких Ланах. Місцями закипіла завзята борня на баґнети. Крики й зойки поранених чули докладно Стрільці, що стояли вже заалярмовані в лісі за Посуховом. У висліді бою втратили Турки й другу лінію.

В цілій цій битві понесли Турки важкі втрати від російської артилєрії. Вони мали лихий звичай збігатися з переляку в гуртки підчас найсильнішого артилєрійного вогню.

Положення було поважне. Москалі зробили широкий пролом силами що найменше одної дивізії й на лівім крилі вже почали рушатися вперед.

— — — — — — — — — — — —

Було пополудне й падав дрібний дощ. Курінь УСС. дістав наказ вирушити до протинаступу в 5. годині, зараз по артилєрійній підготівці.

Курінь був повний; мав понад тисячу люда. Та це було дуже мало, рівняючи до величини завдання. Проводив у наступі курінний отаман, сотник Лисняк. Сотні рушили в наступ „stafelweise“, щоби виглядало,

що йде велика сила: Ішлиількома розстрільними, одна за другою. Віддаль у розстрільних між поодинокими стрільцями була велика, 10 до 15 кроків. Між четами були широкі прогалини. Так осягала розстрільна кожної сотні величезну довжину. Друга і дальші розстрільні були уставлені таким способом, що чети йшли проти прогалин в попередній лінії. Утворили наче шахівницю. У послідній розстрільній несли запас муніції для цілого куріня.

Ціле поле вкрили наші чети й сотні. Почала працювати російська артилерія, що бачила наступаючих як на долоні. Одначе стрільна не робили великої шкоди, бо стрільці були далеко один від одного і дощ перешкоджував зорцям контролювати стрілянину. Було це велике щастя для наших сотень, бо наступ ішов весь час по відкритому полі. Стрілецькі новобранці, що кілька днів раніш прийшли з Коша, держалися хоробро. Москалі, заскочені бравурним наступом, покинули другу лінію турецьких становищ. Разом з нашими сотнями приймало участь у тім наступі також декілька відділів 35-го (галицького) полку краєвої оборони.

Як лише усадовилися наші сотні в другій турецькій лінії, прийшов наказ добути першу лінію. Москалі вже направили її й перенесли дротяні перегороди на цей бік лінії. Приготовилися до оборони.

Вечір був темний Дрібний дощ не переставав. Коло 9. години заняли наші сотні з відділами 35. полку першу турецьку лінію. Так скоро відібрали все, що Москалі великими силами в цім дні здобули. В обох наступах попало в полон около 600 Москалів. Наших втрат було всього кільканацять ранених. На лівім крилі нашої розстрільної наступала 6. сотня під проводом хорунжого Глушка разом з технічною сотнею й відділами 35. полку. При однім наступі технічна сотня і 35-ка обійшли Москалів, так, що їх на цім крилі попало около 200 в полон.

Як сотні усадовилися в першій турецькій лінії, показалося, що на ліво від 6. сотні були окопи порожні. Там наступали поруч зі Стрільцями недобитки Турків. Тепер їх ніяк не мож найти. Стежі, які вислав командант 6. сотні, дуже довго не вертали. Звязок із Турками слід було наладити негайно, отож хор. Глушко вибрався туди сам. Та він заблудив у незнайомій околиці серед темряви і натрапив на російську полеву сторожу. Грянула сальва і хорунжий повалився з розторощеним передрамям і пораненою ногою. Не міг рушитися з місця; кров жваво втікала. На щастя найшли його небаром стрільці з його сотні, що вибралися шукати за ним. Вони принесли його на „Першу Поміч".

Ліве крило 6. сотні дальше „висіло у воздусі". Дотогож з ліва долітали крісові кулі. Не відомо було, хто це стріляє. Наладити звязок з Турками вибрався курінний адютант, четар Суховерський, узявши до помочі кількох стрільців. Йому вдалося по довгім шуканню найти Турків. Вони лежали гурмами одалік від порожних окопів. Та важко було дійти з ними до ладу. Вони не знали, в котрій стороні ворог, чи близько він, чи далеко і не цікавились цим. Були й досі під враженням гураганного вогню і своєї невдачі. Вели себе так само, як ті отари Турків, що блукали сполудня по Вільхівці й Посухові, або лежали по сусідних лісах. Всякими способами старався курінний адютант спонукати їх, щоби обсадили окопи, одначе не осягнув ніякого висліду, ніякого відруху з їхньої сторони. Їхня воля була наче спаралізована. Навіть періщення нагайкою викликало лише такий відрух, що вони посувалися декількі кроків дальше й там знову лягали. Тоді четар Суховерський післав вістового до турецької команди. По довшім часі надійшов турецький старшина. Аж йому поволі вдалося загнати Турків до окопів і утворити боєву лінію.

По побіді на Диких Ланах були Усусуси героями дня. Їхня слава була тепер відновлена, всі команди говорили про них з великим признанням. Турецька команда подала багато стрілецьких старшин до відзначень. Тепер відійшли Усусуси на дуже важні, відповідальні становища до Потуторів.

Два тижні пізніше попав цілий стрілецький курінь у полон. Штабовці з російської дивізії признали в розмові стрілецьким старшинам, що Стрільці нераз богато нашкодили їхній армії та найбільше, мовляв, на Диких Ланах. Тут легко видерли їй овочі великої перемоги над Турками. Ці російські старшини були переконані, що в тім наступі було Усусусів дуже багато. Та як дізналися, що Усусуси нарочно розтягнули свої розстрільні, щоби виглядало, що їх є багато, признали, що тут Усусуси здорово їх перехитрили.

III.

Я був у тім часі перекладачем при команді турецького полку в Вільхівці та бачив наслідки російської перемоги на Диких Ланах.

Знав я від ранку, що невпинний гарматній огонь на фронті спрямований на турецькі становища. Коло полудня надбігла зі становищ юрба турецьких вояків і влетіла з криком і гамором на подвіря полкової команди. Полковник щось наказував і сварив, та вони й далі так само всі нараз верещали й жестикулювали, оглядаючись боязко в сторону фронту. Полковник приділив утікачам старшину і вигнав назад на фронт.

За деякий час надбігло знову кількох переляканих Турків, які кричали, показуючи на фронт. Полковник вибіг, почав сварити і вхопив за нагайку; та збочею надбігла ціла гурма, залягла миттю полкове подвіря із вереском орди, наляканої до краю, показувала на горби, поза якими був фронт. Гарматній гуркіт зближився, зявилися над горбами білі, округлі хмарини шрапнелів і раз-ураз виростали чорні корчі, де влучали ґранати. Полковник старався успокоїти вояків. З горбка набігли нові сполошені гурти, що й не спинювалися коло полкової команди, лише втікали з криком дальше в село.

Заряджено строге поготівля, полкову канцелярію спаковано на вози, все було готове вирушити. Верескливих вояків відвели кудись старшини. Ворожі гармати острілювали вже село і полкову управу. Виглядало, що за хвилину зявляться на горбах російські розстрільні. Та до цього не дійшло. Полковник сказав мені небаром, що Москалі задержалися і що Січові Стрільці підуть зараз у протинаступ. Трохи згодом відкликав він поготівля. Сказав мені з признанням у голосі, що Стрільці відперли Москалів. В поведінці зі мною виявляв пошану для нашого куріня, що вигнав Москалів із турецьких окопів.

У полковій команді знов почалася нормальна праця.

— — — — — — — — — — — —

Моя роля перекладача була ось яка: Приводили з фронту до полкової команди полонених Москалів, полковник і його адютанти ставили всякі питання, я перекладав і подавав їм салдатські відповіді. Турки бажали знати, наскільки щільна обсада російських окопів, скільки є скорострілів по курінях, чи є досить

муніції, які є за їхнім відтинком запасні відділи, як за великий відтинок фронту займає їхній полк, і які полки з їхнім сусідують, які втрати мав їхній курінь в останніх днях від артилерії, евент. підчас битви і т. п. Також бажали дізнатися, які пересунення військових частин відбулися за їхнім відтинком у останніх днях, які завдання має їхній курінь на найближчі дні й таке інше. На останні питання Москалі звичайно не вміли відповісти, а декотрі може й не хотіли.

Розмовитися з турецькими старшинами було мені доволі трудно. З европейських мов знали вони — і то не всі — лише французьку, бо довоєнна Туреччина була під впливом французької культури, як галицькі Українці під впливом німецької. Що приймала вона з европейської культури, брала це від Французів. Та цею мовою не могли ми порозуміватися, бо я її не знав. Німецьку мову вмів трохи полковник і ще один старшина з полкової управи, та пізнати було, що почали її вчитися вже підчас війни — коли Туреччина війшла в союз із Німцями — і не дуже то пильно вчилися. Хоче, бувало, полковник спитати про щось, та вже на початку речення бракує йому слів; він поважно задумується, врешті йде до стола і карткує в книжці; находить слова, що йому бракували і щойно тоді докінчує своє питання.

Також важко бувало йому зрозуміти переклад обширнішої салдатської відповіді, хоч я перекладав приступно, вживаючи найбільше знаних німецьких слів. Був би я радо, хоч із трудом, перекладав на англійську мову, та цеї мови ніхто в турецькій команді не знав. Я задумав навчитися турецької мови і так розвязати ці труднощі. Написав я до Відня по самоучок турецької мови. Одначе заки прислали мені його, закинув я цей плян, розглянувшись у положенню. Вивчення турецької мови настільки, як мені було треба, вимагало кількох місяців праці. Тимчасом у полковій команді потрібно було перекладача лише на час боїв. За місяць-півтора настане на фронті застій і я відійду назад до сотні. Отже не варто вчитися.

Жити було при турецькій команді скучно й невигідно. Придивитися ближче до життя турецьких вояків, що кватирували в селі, не мав я змоги. Мало коли міг я відійти і скоро мусів вертати. Полонених могли привести в кожну пору, від сірого світанку до пізного вечора. Довелося сидіти на місці. Дуже скучав за Січовим Товариством. Звязку ніякого не мав. Хіба коли забрив до Вільхівця який Стрілець, чи мав тут дівчину, чи цікавий був подивитися, як живуть Турки, тоді міг я хоч загально довідатися, де тепер сотні, чим займаються і що в них нового.

Турецька полева кухня, що давала харч усім воякам, занятим при полковій команді, затримувалася тут двічі по дорозі на фронт: вечером і над раном. Ждала коротко. Треба було вважати, щоби не спізнитися. На снідання була кава з хлібом, як усюди; на обід юшка зі шматками баранини. Ця їда не вистарчала; до тогож приходила не впору.

Кватирував я в стодолі, на подвірю полкової команди, разом із кількома Турками, що працювали в полковій канцелярії. Вони були родом з Царгороду. Досить були інтеліґентні, та я не міг з ними розмовитися. Один із них знав щось трохи по болгарськи, і тому в Галичині засвоїв декільки українських слів. Він пояснював мені значіння найчастіш уживаних турецьких слів.

З одною лиш людиною в турецькім полку міг я свобідно розмовитися. Був це полковий лікар — Грек. Не був він такий екзотичний, як Турки, та був товариський і добре вмів німецьку мову. Ми часто розмовляли. Звичайно про воєнні й політичні відносини в Европі. Мені цікавіш булоб довідатися про положення Греків у Туреччині, та ми ніколи не сходили на ці дразливі теми. Частував мене турецьким звичаєм кавою, дуже міцною, з малесеньких філіжанок.

Було скучно. Отож коли від російських полонених не одержували ми декільки днів нових відомостей — якось на їхньому фронті рух завмер — попросив я полковника, щоби відпустив мене. У Турків перебув я пів місяця.

Ярослав Курдидик.

* * *

Ідуть стрільці. Мідь в обличчах...
А за ними срібний спів,
Перед ними, як дівчина,
Шлях раменами розвів...

На шоломах, що зі сталі,
Сперлась ритміка пісень,
Риплять паси біля крісів
І до такту дзвонить день...

Пройшли стрільці. Поза ними
Шлях лишився в туманах,
А по полі довго-довго —
Блудить спогад і луна...

Холодний яр

Написав: *Горліс-Горський.*

Прочитавши в „Літописі“ за грудень 1931 року „Холодний яр“ М. Середи, я здивувався невповні правдивому освітленню історії нашої боротьби за незалежність, якої одною з найяскравіщих сторінок є майже чотирилітня, повна героїзму, крівава епопея „Холодного яру“.

Я нічого не можу закинути авторові, бо він лише легковірно переоповідає словесні оповідання сот. Ліхарева.

„Хліб-сіль“, зустрічі з дзвонами, патетичні промови, від яких тхне XV століттям, — все це річі, які не мали місця в суворих обставинах боротьби на Чигиринщині, де, як нігде на Україні, відзначалась вона орґанізаційною стройністю, свідомістю своєї цілі — визволення України — у широких масах, де боротьбою керували не Ліхареви, а кращі сили нашої низової інтеліґенції і свідомого селянства. Чигиринщина це околиця, в якій все оточуюче говорить про смутне і славне минуле, де над Суботовим зноситься „домовина України“ — церква Богдана, над Чигирином Замкова гора Дорошенка, де завжди точилась запекла боротьба з ворогами. Про це свідчать сотні високих могил-курганів „татарських“, „козацьких“ „лядських“, які з віками не загубили серед населення своїх назв, переказів, навіть овіяних леґендами імен похованих в них козацьких ватажків. По лісах досі стоять „городки“, за валами яких колись відсижувалось населення від ворожих навал. На неприступних місцях стоять монастирі — фортеці, які нераз бачили під своїми валами Татар, в яких зародилась „Коліївщина“ і які в часи нової „Руїни“ — знову стали осередками збройної боротьби, до якої охоче було населення, що не любило гнути шиї, серед якого ще не зникли без сліду войовничі традиції предків.

Розповсюджені в селах такі призвища як: Отаманенки, Отамасі, Осауленки, Хорунжі, Кошові, Довбуші, Гармаші, Козаченки, Бунчуженки, Верни-Гори, Верни-Дуби, Запорожці, Залізняки і цілий ряд знаних з історії козацтва призвищ — говорили самі за себе...

Ці села були колись козацькими форпостами перед „Диким-Полем“ — „царством“ орди, що недалеко звідси починалось.

Природні умови — великі ліси, гори, провалля, — робили їх прекрасною лінією оборони. Вони віками жили спільним життям з не так далеким Запоріжжям, до якого безперервно давали і приймали назад людей.

Тут не тільки Хмельницький і Залізняк збирали силу для боротьби...

І коли на Україну вперше насунулись московські більшовики — населення береться за зброю, якої понаносило з російської армії, повідбирало у німців в осені 1918 року і починаються бойові акції, які, то пригасаючи то підносячись, тягнуться аж до початку 1922 року. Нажаль спочатку не в одному напрямку...

Чигирин, Новоселиця, Суботів, — дають Чигиринський полк, який під проводом бувшого каторжанина „анархіста“ Коцура, — прилучується до Червоної армії і приймає участь в боях з Армією У. Н. Р. Але скоро розчарований в більшовиках полк самочинно повертає до Чигирина, де закладає самостійну „Республику“ під червоними, а потім чорними прапорами.

Там існує „революційний комітет“, який складається в більшости з попавших під вплив „батька“ Коцура свідомих націоналістів українців як Сатана, Ільченко та інші. Існує якась оригінальна „радянська влада“, хоч більшовики бояться і носа совати до Чигирина.

Підчас захоплення України денікінцями „Чигиринська республика“ видержує їх наступи, дякуючи тому, що місцевість боронить також і широко розвинена бойова орґанізація. Її осередком був Холодний яр, під проводом отамана Василя Чучупаки, де цілковито панують українські націоналістичні настрої (полк Холодного яру — деякий час був в складі Армії У. Н. Р., але потім теж повернувся і засів в рідних околицях).

Одночасно ці дві „республики“ ведуть бої між собою і Коцур, заскочивши до Мельників в той час, як холодноярські частини бились десь на стороні з денікінцями — спалює хату Чучупаки.

Денікінці не зуміли здобути околиць Холодного яру і знищити в них збройних сил, які під час відвороту „білої“ армії форсували залізницю Бобринська — Знаменка, часто захоплювали потяги з бойовими припасами і награбованим майном, хоч на цей відтинок стягнено поважну кількість броне-потягів, які цілими днями, без толку обстрілювали з дальнобійних гармат холодно-ярські ліси і жорстоко розправлялися з дальшими селами.

Були випадки, коли Чеченці під командою російських офіцирів — спалювали хату, не випускаючи з неї ніодної душі з родини якогось селянина, що був в той час в лавах Холодноярців.

Підчас наступу денікінців в часі, коли Коцура в Чигирині не було, заскочила туди якась червона частина переодягнена в денікінську форму, з пагонами. Зібравши юрбу людей, „офіцер“ став аґітувати за „єдиную-неделимую Русь“ і за — „смерть большевікам“. Слухачі інтеліґенти і міщани українці, з холодком віднеслись до „єдиної-неделімої“, але горячо стали нарікати на більшовиків, до яких звичайно відносили і Коцура. Тоді червоні „денікінці“ загнали щось коло шестидесяти душ чоловіків і жінок у помешкання і повбивали їх шаблями і баґнетами.

Чудом залишилось живими кількох чоловіків важко ранених, серед яких була одна молоденька дівчина. З поворотом більшовиків, до Чигирина приїхав новий склад ревкому, ЧК, усього девять чоловіка партійних „тузів“, щоб закласти повітову владу, але Коцур по спільному засіданні обох „ревкомів“ — наказав потопити усіх присланих у криниці, що його хлопці з великою охотою і виконали...

Після того вже отверто починає боротьбу з більшовиками, перемішуючи анархічні гасла з націоналістичними, які були рідніші і ближчі для маси.

Коли якась червона частина захопила і розстріляла Коцура — „республика“ відразу розпалася.

Всі активні сили на чолі з членами „ревкому“ —

згодом приєднуються до „Холодного яру". Від цього часу, на Чигиринщині панує один напрямок політичної боротьби — націоналістичний, незалежницький.

Чигирин, невигідний для оборони, не на довго захоплюють більшовики.

Але він стоїть далеко від залізниці і... близько до Холодного яру...

Прислана туди повітова влада сиділа в йому як на горячих вугликах, весь час оглядаючись то на пісчані кучугури за Тясмином, то на Суботівську дорогу, то на ліси в бік „Вовчого шпиля", то в бік степу — де теж не було спокійно.

Ця влада фактично не мала жадної влади, бо всі села між залізницею і Дніпром в земельних і адміністративних справах підлягали тільки сами собі, а у „військових" — прислухались, що скаже „Холодний яр"... А там в той час було тихо. Відділи всі були розпущені по домах, села мали звичайний мирний вигляд, хіба десь вулицею пройде дядько до кума в гості, перекинувши за плече добре вичищену рушницю, або побрязкуючи шаблею проскочить верхи на хутір до дівчини парубок з чорним шликом коло смушової шапки.

Тільки за валами Мотриного монастиря — ми — немісцеві, „бездомні бурлаки", спокійно варили в монастирських котлах кашу, примащуючи салом, яке не забували підвозити селяни, та підсипали коням вівса... (на весну!) Навіть варти не виставляли... для чого? — червоні сили десь аж під Кримом та Збручем, караульна рота та міліція в цей бік і носа бояться висунути з Чигирина, раді, що ми їх не зачіпаєм, а коли комусь з „влади" треба до залізниці, то з охороною обїжають за трицять кільометрів.

Коли ж надійде якась сильніша червона частина — то ще буде далеко, як до нас прискачуть звязки.

Селяни спокійно споживали, між боями, але для себе зібраний хліб, а наші хлопці весело підморгували черницям, допомагаючи їм рубати дрова та носити воду, їздили в села на вечерниці, де були бажаними, дорогими гостями, і тільки іноді далекі гарматні стріли нагадували, що йде боротьба.

Але Чигирин знав, що досить серед ночі вдарити великому монастирському дзвонові, як дзвони в селах точно повторють цей звук і якщо дзвін ударить по два рази під ряд — збіжаться в повнім бойовім поготівлі, на зборні пункти „дієві сотні", як по три рази — „дієві" і резервові", а коли „як на пожар" — то всі, у кого є зброя, вхопивши її, прибіжать на призначене для збору місце. І тому, як тільки завесніло — нерви „влади" не видержали і вона, покинувши Чигирин, перенеслась до м. Камянки, на залізниці.

Весною і літом 1920 року — Чигиринщина знову стає ареною запеклих боїв з перемінним успіхом.

„Холодний яр" з Мотриним монастирем — стає головним штабом повстанчих сил не тільки околишних, а й геть понад Дніпром, за Чигирин, до Черкас і Знаменки, стає центром притягнення менших самостійних ґруп повстанців і коли якогось отаманчика били червоні частини — він рятувався відступом на Холодний яр.

До сотні кільометрів можна було чути від населення цілі леґенди про його силу та недоступність, навіть про „важкі гармати і електричні загороди по лісах", які не без цілі розповсюджувані, деморалізували, залякували ще здалека і без того не дуже боєздатних червоноармійців з частин ВНУС і ВОХРА[1], з якими найчастіш приходилось мати діло.

Але туда перекидались і бойові частини з фронту з Москви; армія Буденного, підчас маршу на польський фронт, дістає завдання зліквідувати по дорозі це „бандитське гніздо", але тому, що з такою силою повстанцям не було рації битись, вона за винятком коротких, неочікуваних сутичок з „пірнувшими" в ліси повстанцями і нічних нападів повстанців на свої частини, — проходить через „мирні" села, в яких нема збройного ворога.

Попаливши і пострілявши трохи підозрілих, „подарувавши" партизанам трохи коней і тачанок – вона поспішає до фронту, а за її плечима знову виростають повстанчі курені, і скоро починається ціла мала війна. „Холодний яр" — починає означати вже цілу місцевість, всю бойову орґанізацію.

В лавах його бойців вже можна зустріти полтавців, херсонців, таврічан, галичан, кубанських і донських козаків. Одним з перших, хто залишив по собі серед населення славу відважного ватажка в боях, що дався в тямки ворогам в 1919 році, і загинув — був козак Уваров, якого чомусь так не любить і не гарно малює Ліхарев. А про Ліхарева в 1920 році там вже ніхто не споминав, бо він був з числа тих, які проходили, не залишивши по собі сліду, і чемно висловлюючись, він говорить дурниці, що Холодний яр не мав бойових старшин, аж поки не прийшов туди Ліхарев, бо ті околиці мали багато свідомої селянської інтеліґенції, з якої світова війна створила чимало старшин.

Перш за все, Василь Чучупака, учитель з фаху, — був у часі війни старшиною.

Старший брат його Петро був немолодий вже старшина, що провів на фронті війну і я сумніваюсь, щоб він гірше від Ліхарева знав, „як поводитися з ґенеральною (?) мапою".

Був же він аж до траґічної смерти начальником штабу орґанізації і то не лихим! А такі місцеві хлопці як сотники Зінкевич і Темний, як Вишневецький, Пономаренко, Компанієць, і багато інших старшин, що були там в той час, про який оповідає Ліхарев.

„Холодний яр" кровю і загравою спалених ворогом сіл вписав яскраві сторінки в історію визвольної боротьби.

Лише з одних Мельників загинуло зі зброєю в руках коло трьохсот чоловіка, не рахуючи жертв пізнішого страшного „умиротворення" ворогом після перемоги. Лише одна родина Чучупаків склала на олтар батьківщини життя пятьох красунів синів, з яких вже в 1930 році, коли знову почалась вороже хвилювання селян, одного розстріляло Черкаське ҐПУ а найменшого черкаські жидки комсомольці, не без відома ҐПУ звичайно, скинули з потягу під колеса. Червоні татари — не забувають про своїх ворогів.

Про ліквідацію холодноярщини там видана груба книжка Ворог вивчає минулу боротьбу, щоб мати досвід на майбутнє. І нам треба вірно знайомити широкі маси, молодь, яка виросла після того, з блискучими її сторінками.

Тільки з поклоном і подивом мусимо споминати покійного Чучупаку, який перший підняв жовто-блакитний прапор боротьби над Холодним яром і ото-

---

[1] Частини „внутрішньої служби" і „внутрішньої охорони".

чений ворогами сам відібрав собі життя, не віддавшись в руки!

Холодний яр це не один з тих багатьох районів України, де повстання вибухало стихійно. Там боротьба шла невпинно, роками, там повстання спалахують не тоді, як приїжає продзагін дерти „развертку", а тоді, коли керівники знаходять ситуацію підходящою.

Вкінці літа 1920 року, Холодноярці своїм 2-м курінем („Білого яру") з отаманом Мамаєм (Щирицею) форсували Дніпро в той горячий час, коли по йому йшла евакуація ворога перед другим наступом на Київ з Заходу. В цей час обєднались Степова повстанча дивізія Блакитного (Осауленка), відділи Голого, Кваші, Лютого, Летучий загін Чорного-Ворона, і разом з Холодноярською бригадою і великими товпами селян, озброєних штилями й косами, створивши військо в 30 тисяч боєвиків з артилєрією, на деякий час спаралїжували частини запілля червоного фронту, форсуючи і руйнуючи важні залізничі шляхи, переймаючи йдучі на фронт підкріплення і припаси.

Холодний яр дав десятки огненних прикладів, як люди любили свій рідний край і гордо вмирали за його. Такими героями не кожна нація може похвалитись.

Чи Галичина знає, як під Копитанівкою загинув один з її кращих синів січовик Йосип Оробко, як він з перебитою від кулі ногою не захотів, щоб ми несли його, розуміючи, що загубить цим нас кількох ще живих, і пустив собі кулю в скрань, крикнувши перед смертю: — Рятуйтесь хлопці! Хто живий зостанеться — кланяйтесь Галичині.

Що під Бондуровою січовик Микола Гуцуляк, оточений Буденівцями, поклав трупом 7 ворогів, поки його самого пошматкували шаблями.

Чи багато українців знає про той сумний епільоґ боротьби, яким гордяться у своїй книжці більшовики (умєлий подход!)? Як ЧК брудним підступом і провокацією, приславши добре ознайомленого з повстанчими і закордонними справами, забезпеченого в таємні документи і відношення, „Представника від Уряду УНР" — зібрала у засідку і захопила десятки неочікуючих небезпеки кращих борців „ватажків Холодного яру", які з весною 1922 р. ще мали замір підіймати збройну боротьбу.

Відставлені до Київа вони божевільно смілою операцією обезброїли варту в вязниці ҐПУ і відразу оточені в ній вартовою військовою частиною, кілька годин відбивались з кільканадцяти захоплених рушниць і один за другим відбирали собі життя бачучи безвихідність.

Добротковський і Завгородній крикнувши: — Хай живе Україна — по команді вистрілили один одному в серце.

Раненим і тим, що залишились ще, в той же вечір командант київського ҐПУ Ріхтер власноручно повідрубував голови сокирою від дров у господарчому хліві ҐПУ.

Повна історія Холодного яру повинна бути написана. По цей бік кордону повинні знайтись люди, які знають її в ріжні часи.

Я пробув в „Холодному яру" з початку 1920 р. до початку весни 1621 р., час, в який боротьба досягала найвищих точок, під псевдонімом Залізняка, був осаулом І-го (основного) куріня в час, коли події досягли найширшого розмаху і лічу своїм обовязком передати в наступних числах „Літописі" те, що ще заховалось в моїй памяті.

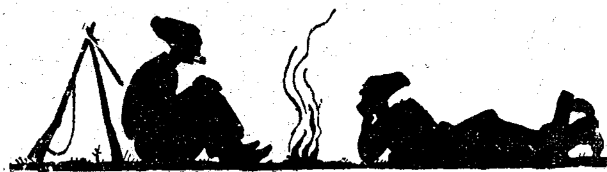
Ярослав Курдидик.

Гайдамаки

Збився густо туман, аж зсірів горизонт,
На шляху — як живий килим маків —
Десь на південь на фронт, що палає вогнем,
Іде полк очайдух-гайдамаків...

Кожний дзвінко в сідлі — ніби вріся в коня,
Кожна постать — як з бронзу і сталі
І на кожних устах заворожився сміх
До борні, що чаїться в віддалі...

Похилився прапор на переднім коні
(Може він лиш один притомився) —
Десь на південь на фронт, що палає вогнем,
Кожний з них, як орел задивився...

Два роки в Українській Армії

(Спомини 17-літного підхорунжого)

Написав: *Зенон Стефанів*, б. підхор. У. Г. А.

(Продовження)

Нашу сотню розкватировано на північному кінці села. Другого дня вечером наша чета відійшла на хутір за Білолуцьком на самім пограничу, — до вартової служби, де заняла три застави. Мені випала служба на вітряку, де був уставлений скоростріл.

Полк наш висилав з Білолуцького на кордон все дві сотні на переміну. Варту держали через добу, після чого сотні вертали до Білолуцька, так що варта випадала що два, три дні. Здовж границі менш-більш що пів кільометра стояли застави зі скоростріломи, а поміж заставами ходили безустанно стежі, які в ночі скріплювано. Служба тяжка не була, бо на границі було тоді спокійно, хіба що час від часу забігали грабіжничі банди до місцевостей — положених в невтральній смузі. — Банди ці звичайно походили з московської сторони і скоро були нашими відділами ліквідовані.

Населення в тому часі було національно дуже мало освідомлене, до нас відносилося з резервою — ще й до того недавно збаламучене большевиками рівняло нас з карними московсько-офіцерськими відділами, які перед нашим приходом гуляли по селах. Розуміється, що в розумінні того несвідомого селянства — Україна і українська влада то ніщо інше тільки карні відділи. До того ще ті всі московські офіцерики з карних відділів, яким Україна дала пристановище — умисно і злобно на кожнім кроці українську владу компромітували в очах населення. Що правда траплялися і свідомі одиниці в селі, але ними опікувалася спеціяльно місцева повітова влада, де верховодили Москалі — так, що вони ніякого впливу на село не мали. Всеж таки відділи запорожської дивізії в районах свойого розташування були освідомлюючим чинником, бож стрілецький елемент дивізії повстав з дуже свідомих селян і робітників, що безумовно мусіли мати вплив на тодішнє село.

20 серпня відіслано мене й Петрука і ще двох стрільців з 2. Запор. п. п. на телефонічний курс для підстаршин, який відбувався в Білокуракіні при дивізії.

Не пригадую собі назвища команданта курсу; був то сотник, низького росту — з малою борідкою. По українськи дуже слабо говорив, але був свідомим Українцем, на що вказували його приватні розмови з курсантами, як також виголошена ним патріотична промова з нагоди закінчення курсу. — Два інші старшини викладовці — по українськи зовсім не вміли говорити і були правдоподібно Москалями.

Праці мали ми дуже багато, практичні заняття т. є. вправи з польовим телефоном переробляли перед полуднем, а по обіді теоретичні предмети, які відбувалися в білокуракінській церковній школі. Старшини-інструктори були дійсно фахівці, так, що ми дуже багато навчилися, хотяй з початку не розуміли добре російської мови.

На курсі було нас около 25, з кожного полку запоріжської дивізії чотирьох або пятьох. Курс тривав 6 тижнів, скінчився 25 вересня.

В часі нашого побуту на курсі наш 2. Запор. п. п. переїхав аж на Чернигівщину в стародубський повіт, так само до повнення прикордонної служби і влучено

Світлина з серпня 1919 р. у Бердичеві в часі побуту 9-ої Бриґади.
Сидять від ліва: чет. Ляшевич, в тому часі кур. адютант, помер на тиф у Харкові в денік. неволі, однор. дес. Бас, підхор. З. Стефанів.
Стоять від ліва: однор. дес. Козловський, підхор. Докаман, однор. дес. Бек.

його в склад якоїсь німецької дивізії. Прочі полки запоріжської дивізії осталися на місці. Я з цього був дуже радий, бо була нагода побачити іншу сторону нашої батьківщини.

27 вересня приїхало нас чотирох курсантів з 2 зап. п. п. до Семенівки на Чернигівщині, звідки німецький стаційний к-дт спрямував нас до команди 2 зап. п. п. в селі Воронках. Тут мене і Петрука приділено до 3-го куріня, в якому були самі тільки Галичани, якими командував сот. Роман Сушко. Курінь стояв тоді в с. Азарівці і Демянці, а пізніше в Бучках — на границі. В Азарівці прийшли ми назад до нашої сотні, в якої складі були ми тільки формально, бо повнили службу при команді куріня. Служба була за тяжка для нас двох, бо випадала що другу добу; крім того треба було будувати телефон. лінії і до поодиноких застав, де дижурували вже телефоністи з сотень, яких ми доривочно приучували. На границі не було спокійно. Часто нападали большевицькі диверсійні банди до місцевостей, положених в невтральнім пасі. Курінь кілька разів робив випади та проганяв банди за Десну. Одним словом курінь був так якби на фронті.

У вільних хвилях все заходив я до сотні „матки". Перебував у сот. Андруха, хор. Шараневича, або у Обуха, які цілий час мойого побуту разом з ними дуже гарно до мене відносилися.

Село Азарівка і в загалі ті північні околиці Чернигівщини не робили на мене доброго враження. Положені переважно на лісисто-болотнистім ґрунті. Селяни дуже темні, не свідомі — говорили спеціяльним дія-

лектом з великою домішкою московської мови; правда — обиджувалися, коли їм говорено, що по московськи говорять. Називали себе попросту „хахлами". Також слідно було на них безпосередній московський вплив — величезну нечистоту. Грязь на подвірі ніколи не висихала, мешкальна кімната тільки одна, в середині зовсім не білена; поруч з людьми в хаті днюють і ночують телята, свині й домашня птиця. Там, де я був на кватирі, мусів два тижні спати на вузькій лавці серед хати, бо на землі гній, а по небілених стінах лазили масами таргани і медведики. Такої нечистоти не приходилося мені нігде пізніше на Україні стрічати.

У Воронках жили москалі-старовіри, які на ріллі зовсім не працювали, а займалися обмінною дрібною торговлею, та плекали дуже багато садовини.

9 жовтня перейшов наш курінь з Бучок до Воронок, де 2 зап. п. п. зложив зброю, бо гетьман дозволив на формування Січ. Стрільців і цілий наш курінь, що складався вичлючно з Галичан, переїхав до Білої Церкви, де увійшов в склад Окремого Загону Січових Стрільців.

IV.

До Білої Церкви приїхав наш курінь 14 жовтня 1918 р. — Ще у вересні, як тільки гетьман дозволив на формування Січ Стрільців, почали збиратися в Білій Церкві б. Січовики, так, що як ми приїхали з Чернигівщини, то Окр. Загін Січ. Стр. вже був в стадії формування, але чисельно був дуже малий. В дійсности наш курінь з 2 зап. п. п. став властивим ядром Загону. В більшій частині 1, 2 і 3 сотні і сотня скорострілів Січ. Стр. складалися із б. Запоріжців.

Окр. Загін С. С. був розміщений в бараках, в яких в часі світової війни був російський шпиталь, віддалених від стації півтора до двох кільометрів і з нею получених залізничим тором. Бараки були в зовсім доброму стані — то жити в них було незле.

Мене приділено до чети, а радше завязку чети звязку, а Петрука приділено до 1 сотні сот. Рогульського, як сотенною телефоніста. В четі звязку було нас тільки вісьмох. Командантом чети був бунчужний Дутківський, в склад чети входило ще двох підстаршин — роєвий Кузик і я, і пятьох стрільців. Чета мала вишколити телефоністів для цілого О. З. С. С., але до цього не дійшло, бо захопило повстання проти гетьмана; так, що фактично ми тільки повнили телефонічну службу в Білій Церкві, за цілий час побуту О. З. С. С. т. є. до 17 листопада.

За той час йшло дуже інтензивне навчання по сотнях. Переводжувано зчаста польові вправи і вправи в стрілянні. Дисципліна була дуже велика, не така, що полягає на ріжних сикатурах, тільки така, яку ми стрільці, що стояли тоді в Білій Церкві, не вважали за якусь забаганку старшин, але за обовязок супроти рідної Держави. Коли зважити, що служили в О. З. С. С. люди, які перебули цілу війну та ще й деморалізуючу військо революцію, а мимо того дalися взяти в карби залізного послуху, то це вказує, що білоцерківські січовики мали в душі тільки одну велику Ідею, та створили новий тип, Всеукраїнця — вояка і громадянина.

Я маю собі за велику честь, що довелося мені служити в тому залізному братстві, де кожний наказ, то була стрілецька кров. Побут мій при С. С. згадую, як найкращий час в моєму житті, бо я гордий з того, що був в тій частині, де згинули Черник і Загаєвич.

В початках листопада ми знали, що в Сх. Галичині є вже українська влада і в звязку з тим кружляли по таборі чутки, що наш Загін переїде до Львова, де зачалися бої з поляками. Та це були тільки чутки — з причини приїзду якоїсь делеґації зі Львова до Білої Церкви, — бо незабаром наступили на Україні події, в яких Січовим Стрільцям прийшлося відіграти дуже важну ролю.

Про пляноване повстання проти гетьмана ніхто з рядових стрільців нічого не знав. Навіть кілька днів перед самим повстанням, коли в таборі зявилися от. Петлюра і Винниченко, нічого ще ми не знали, одначе відчували, що ось-ось наступить щось нового.

Від кількох днів було в таборі поготівля, бо розброювано багато австрійських частин, які після розвалу Австрії вертали домів. Були то переважно мадярські відділи. Все це, розуміється, збільшувало воєнний настрій в таборі.

16 листопада вранці одержала наша чета польовий наряд — польові телефонічні апарати, звої дроту а кожний з телефоністів короткий кріс та 50 набоїв, шолом, лопату, ранець і дві пари білля.

Кузикові і мені приділено телефонічну стежу, що складалася з двох людей. Рівночасно зарядив бунч. Дутківський остре поготівля і заявив, що кожної хвилі можемо відїхати з Білої Церкви. Видно було, що на щось заноситься, але ми ще до останньої хвилі нічого певного не знали.

Аж перед вечером, коли 1 сотня, сот. Роґульського, вся боєво виряджена відійшла на місто, де розоружила Державну Варту і заарештувала представників гетьманської влади — всім стало відомо, що це починається повстання проти гетьмана, і що Січові Стрільці мають вирушити на здобуття Київа.

Того ж вечора виїхала з Білої Церкви друга сотня сот. Думіна з курінним сот. Сушком — поїздом до Хвастова, який тієї ночі заняла. Скоростріли в тому поїзді були приміщені на льорах і скриті за снопами з прасованої соломи. Тим поїздом відїхав і бунч. Дутківський зі стежею Кузика.

Я зі своєю стежею виїхав аж на другий день рано до Хвастова. Був то поїзд, яким їхала перша сотня і Команда Загону, що була приміщена в особовому ваґоні 3 кляси.

Я їхав у ваґоні Команди, звідки був проведений звязок до других ваґонів В одному переділі сиділи ґен. Осецький, команд. Загону, полк. Коновалець і підполк. Мельник, які над чимсь радили.

По приїзді до Хвастова я дістав наказ обслуговувати, а радше мати догляд над телефоном на залізн. стації, де повнили службу залізничі телеґрафісти, які з повстанням симпатизували. Німці були також на стації, але заховувалися спокійно і позірно байдуже.

Бунч. Дутківський був в тому часі при телеф. централі на почті у місті, а стежа Кузика відїхала в ночі з відділом сот. Черника на ст. Мотовилівку.

Рано 18 листопада доручено моїй стежі зголоситися у сот. Черника, що був командантом передньої сторожі — на ст. Мотовилівку і бути до його розпорядження.

Стежа одержала телеф. апарат і 6 кільом. дроту. Тресиною приїхали ми до ст. Мотовилівки, де вже сот. Черника не застали, бо, як сказав мені Кузик, відділ Черника відійшов перед годиною в напрямі до ст. Василькова.

Ми негайно відійшли пішки, по залізничим торі,

щоби дігнати відділ сот. Черника. На яких 20 або 30 мінут після того, як ми вийшли зі ст. Мотовилівка, почули перед нами гарматні стріли, а незабавки і густу крісову стрілянину. Це стрілецька передня сторожа зіткнулася вже з ворогом. Чим ближче до фронту, тим частіше рвалися недалеко від тору, яким ми ішли, ворожі ґранати. Було то недалеко від того місця, звідки стріляв стрілецький броневик. Ми перебігали після кожного зриву кільканацять метрів попри тор окопом, вкінці добігли до броневика, який, то пристаючи, то посуваючися, стріляв з гармати до ворога. Гармата приміщена була в звичайнім товаровім ваґоні з витятим отвором на дуло, а з залізного ненакритого ваґону від вугля визирали дула скорострілів і ворушилися темні бронзові шоломи залоги. На червонім ваґоні від гармати було написано великими буквами крейдою: „Вільна Україна", а на паровозі маяв червоний революційний прапор.

З броневика сказали нам, що сот. Черник на позиції — правдоподібно на лівому крилі. Ми звернули на ліво в ліс яких 200 метрів від тору і почали підходити рівнобіжно з тором до позиції.

На переді вже дуже недалеко лунала пекольна стрілянина і цокотіли скорострілі. В лісі бойовий гамір видавався ще голоснішим. Час від часу забреніла рікошетом кулька в лісі, а де далі почали кулі чим раз дужче свистіти — а ми за кілька хвиль опинилися на краю ліса, де лежала стрілецька розстрільна. Ми підлізли до самої лінії і вже під градом куль увійшли в люки розстрільної. Я доповз до найближчого стрільця і спитав за сот. Черником. Він нічого не відзивався, а тільки раз по раз прикладався до кріса і стріляв. Я скинув апарат з плечей — поставив серед себе і почав лопаткою розбивати замерзлу землю, щоб схоронити голову; відтак вийняв з набійниці набої, поставив перед себе і почав стріляти. Зпочатку стріляв навгадь — з замкненими очима — голова була при самій землі і я цілий трясся немов в пропасниці.

Помалу минав страх і зденервування і я почав приходити до притомности та орієнтуватися в ситуації. Перед нами, на віддалі яких 150-200 метрів лежала ворожа розстрільна, за нею підбігала друга ще густіша лінія, на яку безупинно стріляли два скорострілі, один був на ліво від мене, другий на право.

Я почав цілити в поодиноких вояків, які підбігали в другий лінії. В першій лінії вони прилягли непорушно до землі, і видно було тільки легенькі димки після кожного стрілу. Як довго я пролежав на лінії, не знаю, памятаю, що вистріляв я тоді 47 набоїв.

Наша розстрільна підірвалася з землі тоді, коли на наше ліве крило прийшло скріплення і на лівому крилі почали наступати. Ворог почав раптово в паніці утікати. Скорострілі наші немилосерно косили. Тоді, коли ціла наша лінія була в наступі — виїхав стрілецький броневик, який вогнем зі скорострілів знищив ворога до решти.

Мотовилівські поля вкрилися ворожим трупом, лежали вони по кілька разом, а найбільше попри залізничний шлях. Все це були офіцири, одягнені переважно у скіряні куртки і з золотими пагонами. Я, у одного вбитого, що лежав боком, відчепив револьвер і один пагон з плечей собі на памятку.

Ворог, багато численніший, був побитий на голову, оставив на побоєвищи поверх шістьсот убитих, Січові Стрільці стратили двох найвизначніших старшин комендантів сотень сотників Черника, що згинув недалеко від залізничого шляху коло скорострілу — з якого сам стріляв і Загаєвича, що упав на правому крилі стрілецької розстрільної. Згинуло тоді також здається мені, вісім або десять стрільців.

Мотовилівський бій був тою іскоркою, з якої розгорівся вогонь повстання як протест проти московської політики гетьмана.

Зараз після битви вечором, як сотні пішли вперід за ворогом, я подався зі стежею залізничим шляхом в напрямі ст. Мотовилівки, де сподівався застати бунч. Дутківського. Незадовго стрінули ми на торі стежу Кузика, що направляла разом з залізничниками телеґр. дроти попри тор. Я скомунікувався з бунч. Дутківським, який був тоді з Командою Загону на ст. Мотовилівці; він казав нам прилучитися до Кузика і чекати на нього на ст. Васильків, куди він другого дня мав приїхати. Коло півночі ми направили лінію і прибули на ст. Васильків — звідки було вже получення з Мотовилівкою. Тут стрінувся я з Петруком, що був в першій сотні; його на другий день приділено до нашої чети. — Слідуючого дня приїхала на ст. Васильків і Команда О. З. С. С.

Всі ми телефоністи були дуже перетомлені — не спали майже три ночі. В сотнях телефоністів тоді ще не було (тільки в першій був Петрук) — тож попросту неможна було нізвідки взяти зміни. На цю ніч обіцяв нам бунч. Дутківський спочинок. Та пізним вже вечером приділено дві наші стежі до відділів, які відходили на фронт. Мою стежу приділено до другої сотні сот. Думіна, яка заняла село Віту. Звідси ми, ледви держачися на ногах, проводили аж до ранку лінію до ст. Боярки, де вже була Команда С. С. У Віті залишив я стр. Ганюка, щоби повнив службу, на час, доки не приучить когось зі сотні.

В Боярці спав я цілий день в студенім ваґоні, а опівночі мусів змінити Кузика, що повнив службу на фронті за ст. Жуляни. 25 падол. стежу Кузика приділено до куріня сот. Чмоли, а моя стежа осталася при Команді О. З. С. С.

З Жулян провели ми лінію до села Ігнатівки, де стояли партизанські відділи. Фронт довкола Києва усталювався, деякі більше зорґанізовані повстанські частини мали своїх телефоністів, які творили звязок з командою фронту в Боярці. Нам приходилося робити службу найбільше в Боярці при Штабі. Начальником штабу був полк. Андрій Мельник. Я не міг вийти з дива ізза його залізної витревалости. В тому часі можна було його видіти чи то в день чи в ночі в кімнатці на горі в стацийнім будинку, де була телеф. централя. Все зі слухавкою в руці — давав розпорядки на фронт, а як ні, то устно приказував чи переконував всяких повстанських комендантів, яких дуже багато перевинулося тоді через ту кімнатку. Все незмінний; ніколи не бачили ми, щоб хвилювався і не бачили також, коли і де спить.

27 падолиста держав я службу в залізничій будці перед Волинським постом — на самім фронті, на лінії наших застав. Сюди доїздив наш броневик і стріляв на Київ. Всякі завваження команданта броневика мав я передавати до Боярки. Крім того треба було мати догляд над лінією, що була проведена на право, здається мені в сторону Красного Трахтиря, яку дуже часто псували ворожі стрільна.

Гетьманці острілювали з гармат броневик; в будці не було ні одної цілої шибки, а вікна мешканці позатикали подушками. Вполудне того дня приїхав в броневику на фронт гол. от. Петлюра. До будки

увійшов він враз з команд. броневика пор. Соловчуком. Був одягнений в звичайній шинелі і салдатській шапці; Соловчук був цілий чорний немов від саджі, бо майже цілий час перебував на броневику.

Я здав звіт. Гол. От. подав мені і двом присутним стрільцям, що прийшли із застави загрітися, руку і запитав, як почуваємо себе і чи неголодні.

Я відповів, що зле ще коло нас не є, тільки, коби прийшов той час, щоб можна було добре виспатися і роздягнутися, бо вже десять днів неможна було й плаща скинути.

— Потерпіть ще хлопці день-два, а як візьмемо Київ — то вже добре виспитеся — сказав відходячи от. Петлюра.

Понад вечір змінив мене Петрук. Як тільки я вийшов, розірвалася кілька кроків від мене, під самим залізничим насипом, ґраната. В очах блиснув мені червоний полумяний стовп; а якісь невидимі руки немов втиснули мені голову в тіло; в ухах заболіло так дуже, немов запхав хтось острий дріт...

До притомности прийшов я аж вечером другого дня в саніт. поїзді на ст. Боярка з почуттям великого болю в цілому тілі. До того ще був зовсім оглушенний і не чув лівої ноги. Хотілося дуже пити.

Перед відїздом прийшов Петрук і написав мені на карточці, що я контузіований вчорашнього дня, крім того ще й каміння з насипу побило мене — цілий шолом був пігнений, а лікар казав йому, що через місяць буду зовсім здоровим.

До шпиталю привезено мене до Білої Церкви, до бараків, де дотепер стояли Січові Стрільці. За тиждень мені трохи покращало. Не лікувано мене майже нічого. За час мойого майже місячного побуту в шпиталі був коло мене лікар всього чотири-пять разів, і наказував санітарям розтирати ціле тіло, а особливо ногу. Але санітарі переводили ту „операцію" тільки два рази. Що правда, була в тому часі така сила хорих, переважно на еспанку, повстанців, а лікарського персоналу мало, що годі було дістати належню лікарську поміч.

21 грудня лікарська комісія узнала мене за часово нездібного до військової служби. Дали мені відпустку на шість місяців — в якім то часі мав я зовсім прийти до здоровля.

З Білої Церкви я виїхав аж другого дня, бо не видали мені ще документів і не була готова ще для мене палиця довга аж під паху, тому що ще слабо орудував ногою.

У Хвастові трапив я на щастя на транспорт амуніції і живности, який їхав до Галичини. Конвоювали його галицькі стрільці — в австрійських одностроях з жовтосиніми ленточками на шапках.

З ними доїхав я до Підволочиськ. До Тернополя приїхав 23 грудня вранці з високою гарячкою так, що не міг дальше їхати. Зі стації повезли мене до шпиталю, де довідався я, що в Тернополі перебуває старший мій брат полковник Гнат. В шпиталі я перебув кілька годин, бо пополудні приїхав до мене брат і забрав мене на свою кватиру. До 1 січня перележав я хорий на еспанку, а 5 січня приїхав до Коломиї, бо дуже хотів перевести свята у матері. Почував я себе дуже погано, ногою ще майже не орудував, але на вуха чув краще, тільки що голос відбивався немов у бочці.

В Коломиї перебув я цілий час своєї відпустки т. є. до квітня 1919 р. По трьох місяцях я прийшов вже зовсім до здоровля. Перед самими Великодними святами ходили чутки, що фронт заломлюється. Появилися мобілізаційні оголошення. Похідні сотні поспішно відходили на позиції.

V.

19 квітня зголосився я в Окружній Команді в Коломиї, щоби спрямувала мене до моєї частини т. є. до 1 п. п. С. С. Тому що в Окр. Команді не знали, де було тоді місце постою Січ. Стр., то наказали мені зголоситися в Окр. Команді в Чорткові — де потребовано телефоністів до висилки на большевицький фронт, що стояв тоді над Збручем.

На самий Великдень 21 квітня приділено мене в Окр. Команді в Чорткові, як одн. десятника до ґрупи отамана Мартиновича, що держала фронт коло Гусятина. Перед вечером тогож дня зголосився я в Штабі ґрупи в селі Васильківцях, звідки дістав я приділ до куріня сотн. Шмідта, що стояв в районі села Чабарівки на позиції.

До куріня прийшов я на місце булавного Ляйбовича-Жида, якого стягнено до Чорткова.

Фронт тільки що устійнювався після невдачного наступу за Збруч перед кількома днями.

Телефонічного звязку майже не було — тільки до команди ґрупи у Васильківцях. Телефонічних апаратів я перебрав шість — два австрійські, три російські і один японський і около трицять батерій. Дроту було відносно мало, всього 15-16 кільометрів. Телефоністів застав я сімнацятьох з віст. Атаманюком і ст. стр. Дибиною. Крім цих останніх, які мали австрійський телефонічний вишкіл, всі решта були новобранці, яких приділено сюди з коломийської телефонічної сотні, дуже слабенько вишколених.

На протязі одного дня ми наладнали звязок. Курінна осередня мала получення з позицією: із заставою ч: 1 в замку Голуховського під Гусятином, з заставою ч: 2 на горбі перед залізн. стацією. Крім того на ніч виставлювалося заставу на самій гусятинській стації ч: 3. Лінія до тої застави була продовженням лінії до 1 і 2 застави. Функціонувала вона найгірше, бо часто переривали її стрільна з большевицької панцирки. Було також получення із сотнею, що стояла в селі Трибухівцях.

В селі був звязок з сотнею скорострілів, як також із гавбічною батерією.

Чету звязку я розділив функційно так: Віст. Атаманюк і 4 стрільців — будівельна стежа, завданням якої була будова ліній, ст. стр. Дубина і 3 стрільців — розвідочна стежа — до направи лінії, стр. Фодчук і 2 стрільців — обслуга курінної осередні, стр. Голик і 4 стрільців — обслуга сотенних апаратів.

Що тижня стрільців в поодиноких стежах і обслузі перемінювано, щоби краще вишколювалися, тільки провідники стеж були незмінювані.

Крім того приділено ще з обозу віз до перевозу знаряддя і малу двоколку. На харчевім стані була наша чета в сотні скорострілів.

В Чабарівці стояли ми до початків червня. Фронт не був тяжкий. Війна — позиційна. Майже кожної днини приїздив больш. броневик до Кузьминчика за Збручем, звідки вистрілював на позиції і на Чабарівку кількадесять ґранат, які робили мало шкоди. Убитих за той час було сімох стрільців і кількадесять ранених — переважно на заставі на стації, — куди дуже стріляли больш. сторостріли від гусятинської церкви на другім боці Збруча. На ліво і на право від нашого куріня стояли Придніпрянці — Лубенський полк під

командою полк. Шандрука і Запоріжський курінь, а в Чабарівці стояла ще т. зв. Січова батерія.

При кінці травня зробили Придніпрянці випад за Збруч, після чого больш. броневик не приїздив вже кілька днів. В Гусятині за Збручем оставили большевики кілька скорострілів і приведено кількадесять полонених.

24 травня іменовано мене підхорунжим.

На початку червня Поляки заняли Чортків, тим самим оба наші фронти зійшлися майже плечима. 6 червня відійшов наш курінь до села Кривенького, де перебував до початку офензиви.

В тому часі переорґанізувалася Армія під проводом нового начального вожда ґен. Грекова. Кожний з нас відчув, що Армією керує вже інша рука — вступив інший дух — бадьорість.

Курінь наш влучено в склад 9-ої белзської бриґади, якою командував сот. Фещур.

Курінним лишився дальше сот. Шмідт. Команданти сотень також лишилися ті самі.

Курінь складався з чотирох стрілецьких сотень і сотні скорострілів.

Командантом 1-ої сотні був пор. Колянковський, 2-ої ударної — пор. Михайло Давибіда, 3-ої — пор. Омелян Тарнавецький, 4-ої — пор. Лабач, сотні скорострілів — брат мій пор. Клим Стефанів*), перша поміч:-сан. хор. Назар, саперна-чета — хор. Павленко, чета звязку — підхор. З. Стефанів, курінний обоз: булавний Баюк. —

Сотні мали від 150-200 людей боєвого стану і по два легкі скоростріли, сотня скорострілів мала вісім важких скорострілів „Шварцльос“.

В сотні скорострілів були слідуючі старшини — команданти: чет. Василь Шмата, знаний в цілім курінi ізза своєї холоднокровности й відваги, а що був дуже короткозорий, то звичайно позволяв стріляти тоді, коли вже він побачив ворога т. є не більше як на сто кроків, чет. Фльорчук, хор. Біш,-Німець-Віденець і підхор. Станґрет.

Про скорострільців знаю точніше, бо чета звязку була на харчевому стані в сотні скоростр. і звичайно приходилося з ним частіше перебувати навіть і на фронті, бо все одна-дві чети скорост. стояли коло курінного команданта до його розпорядження, де також і ми переважно були. (Далі буде).

*) Саме про нього, Клима, а не Гната, згадує у своїх споминах ґен. С. Р. під н. „Окремий Запорожський курінь“ гл. Л. Ч. К. ч. VI.

Присяга.

В річницю 14-ліття III. куріня 24. п. п. ім. Гетьмана Дорошенка.
Написав: *П. Крук.*

З трудом родився грудневий ранок. Ще кидав сталевий місяць свої холодні лучі на зодягнену в сніжне покривало землю; ще моргали до себе псотниці зорі. Але на сході зарисувались вже звістуни сонця, намагаючись вислати умучених довгою мандрівкою нічних сторожів на заслужений відпочинок. Здавалось, що і місяць і зорі вдоволені близькою зміною. Зате мороз розіскрився в тисячах сніжних кристалів, лютуючи, що за пару хвиль прийдеться йому ховатись по ярах і темних закутках. В своїй злости гриз люто кожного, хто з ним зіткнувся. Помагав йому його невідлучний товариш, вітер, що тягнувся ліниво вулицями столиці Покуття.

Аж ось і день. Неділя 15. грудня 1918 р. Протерла очі і глипнула на землю довгими соняшними лучами. Десь недалеко вибив годинник восьму.

Життя якби ждало на цей знак. Віджила вулиця; ту і там увихаються нею жваво люди. Спішать до ринку, де з кожною хвилею росте громада: сільських свитин і панських нагорток. Гуторять.

Недалеко двірця, в брудних і обідраних воєнним лихоліттям казармах, оживлений рух. Стрільці вдягають нові однострої, причіплюють до шапок жовто-блакитні чічки, оглядають наплечники, пестять кріси. Всюди веселий гомін. Десь там в одній з кімнат, хтось жвавіший закінчив зодягатись, витягнув сопілку і втяв скочного аркана. Щебетання сопілки наглить. Ось вже кількох, готових в дорогу; схопились за рамена й колишуться під такт сопілки. До них дочіпляються інші. Крутий вуж людських голов ось ось кинеться у вир, бистрого як Прут, аркана.

Сопілка защебетала дужче. Чоловий підніс праву руку: „А пішов!“ Ланцюх рамен рванувся вперед і поплинув колесом по кімнаті. „Раз прибий“, „Ще такий“, „Підківка“, „Тропачок“, „Ще до пари“, „Три зміни“, „Батько спить“, „Охота!“. Скочні звуки аркана перейшли нагло в рвучі тони шумної коломийки. Кипить молоде життя, байдуже на грозу смерти.

На подвірю озвалась трубка. Трублять збірку. Свистом урвала сопілка і розсипалось в безлад танцююче коло. Пустіє казарма. Стрільці збираються на подвірі у взірцевій тишині. Всюди лад, порядок, карність; вже давно не бачили мури австрійських казарм такого війська.

Перед фронтом станув командант куріня. „В право глянь!“ і півтисячки голов повернулось мигом в право, впаливши соколиний зір в високого, худощавого старшину, що твердою ходою наближався до куріня.

„Пане отамане, голошу слухняно 500 людей“.

„Гаразд“, відповів отаман. „Рушати на ринок“.

„Позір!“ „Курінь чвірками в право в бік!“ „На ліво заходь — курінь ходом руш!“

Курінь проходить ворота і тоне в повені пестрих селянських строїв, що непроглядною юрбою пливуть в напрямі ринку.

— — — — — — — — — — — — —

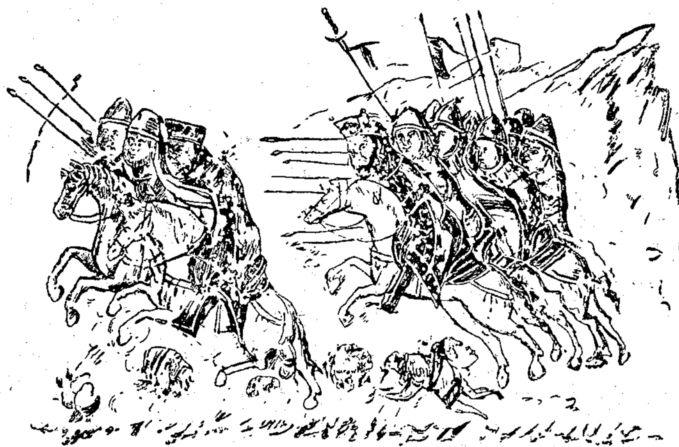
Гей у полі червона калина похилилася.
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо

— понеслось грімко і полинуло відгомоном ген в далеку даль...

Ринок. Короткі звучні слова української команди і курінь стає в кольони. А кругом море голов. На ратуші бє десята година.

Від сторони Народнього Дому пригнав кінно Окружний Командант зі своїм штабом. Привіт і . . . .

„Присягаємо...“ — зазвеніло понад голови, а йому у відповідь пронеслось вихром грімке „Присягаємо...“ пяти соток молодечих душ . . . .

Українське військо у княжі часи.

Написав: *І. К.*

(Продовження)

Ці зміни ішли поволі і постепенно. Варяги ще нераз являлися в складі українського війська, але вже не як верхня і кермуюча верства, а як наємні, помічні частини. Їх місце зайняла нова дружина, з іншим національним характером і з іншою орґанізацією.

В XI-XIV в. княжу дружину творять б о я р и. Бояри (спершу »боляри«, від »болий«, більший) це верства більших земельних власників, що майном і значінням вибилися понад решту людности. Економічні і соціяльні інтереси лучили боярство з князями і князів з боярами, обі сторони стояли у постійному звязку для оборони своїх прав і змагань. Бояри підтримували династію, підпирали княжу владу, обороняли права свойого князя. Князь давав боярам участь у владі, приймав їх до своєї ради, роздавав між них уряди та наділяв маєтностями.

Першим і найважнішим обовязком бояр була воєнна служба у княжій дружині. В який спосіб приймали до дружини, чи була при цьому формальна умова, чи були які зверхні, символічні обряди, як на заході Европи, про це не знаємо нічого певного. В деяких випадках складали князеві присягу вірности. За зраду боярин відповідав головою. Але бояри мали теж право залишити службу одного князя та перейти до другого.

Бояри мали повнити службу самі, у власних особах. Коли князь ішов у похід, при його боці ішла дружина; як князь був у бою, бояри разом з ним стрічали ворога.

Дружина ділилася на старшу і молодшу. М о л о д ш а д р у ж и н а це була передусім молодь з боярських родів, що під проводом старших починала військову службу. Але до молодшої дружини числено теж отроків або д і т с ь к и х, княжих слуг або тих бояр, що були менше заможні і визначні та вдоволялись нижчим становищем. Вони вживалися до воєнної служби усіх родів та до всяких княжих доручень. Молодша дружина діставала нижчі ступні старшин при народньому ополченні, як напр. десятських та сотських. Старшій дружині, старим в е л и к и м л у ч ч и м, або с т а р і й ш и м боярам князь доручав вищі військові уряди, тисяцьких, воєвод і ін.

Крім княжої дружини бували теж дружини при богатших і визначніших боярах. Може бути, що кожний з »великих« бояр мав обовязок підчас війни привести князеві якесь число отроків, цебто свою дружину.

Удержання дружини було інше як за варяжських часів. Князь не давав уже дружинникам плати грішми. »Луччі« бояри мали свої землі і були такі заможні, що не тільки самі могли удержатися на війні, але й оплачувати свої дружини. Менше заможним боярам князь давав землі і за це вони на його заклик відбували воєнну службу. Взагалі посідання землі було получене з обовязком військової служби. Хто мав землю, той мав обовязок іти на війну. Земля була також нагородою за воєнні заслуги. В 1234 р. князь Данило опанував Галич: »прийняв галицьку землю і роздав городи боярам і воєводам«. Але коли князь тратив князівство, то нераз і бояри мусіли уступати зі своїх земель; князь Ізяслав Мстиславич 1150 р. говорить до дружини: »Ви за мною вийшли з руської (київської) землі, втратили свої села і свої маєтности«.

Ця система злучення воєнної служби з землею давала державі користи поти, поки княжа влада була сильна. Князь міг покарати непослушного дружинника тим, що відбирав йому землю. Але пізніше, як князі стали слабші, боярство змагає до визволення від княжої влади; бояри уважають землі, надані їм від князів, за свою приватну власність і відмовляються повнити військову службу. Дружина розкладається і затрачує своє провідне місце у воєнній орґанізації.

Побіч дружини другою частиною давнього війська було загальне народне ополчення, що мало стару назву в о ї в. Спершу вої не мали ніякої постійної орґанізації. Як на країну напав ворог, вся людність хапала за зброю для оборони. І в цьому виді місцевої самооборони вої перетрівали довгі часи. Але вже перші київські князі почали уживати народнього ополчення до зорґанізованих походів. Лев Діякон каже, що Святослав до походу на Болгарію зібрав »всю дорослу людність«. В нашім літописі вої як окрема формація побіч дружини згадуються виразно аж 1015 р.: »це дружина батьківська в тебе і вої«, кажуть бояри до княза Бориса. Від часів Ярослава маємо деякі відомости про орґанізацію воїв.

До ополчення належала і міська людність і селяни-хлібороби, т. зв. смерди або чорні люде. Проти ворога мав іти кожний, без огляду на вік, без огляду на те, чи мав відповідну зброю, чи ні. Всеволод підчас нападу Половців 1078 р. »повелів збирати вої від малого до великого«. В 1151 р. Кияни заявили князям: »Хай

підуть усі, як хто може хоч і кий (»хлуд«) в руки взяти; як же хто не піде, дай його нам, ми його самі побємо«. І так пішли »один одного не оставляючи, всі з радістю за своїми князями, і на конях і піші, велика сила«.

Вої скликувано в якийсь умовлений спосіб: »Князь Ярослав розіслав по всій державі звістку про збирання війська і велика сила селян зійшлася до нього« (Еймундова саґа). Селяни являються під проводом старостів, — сільських старшин. Міщанські частини мають назви від своїх городів: Кияни, Переяславці, Турівці, Берестяни, Володимирці, Звенигородці і ін. Деколи вживається назви полк на означення території, з котрої ішло ополчення: нпр. »відемо в сильний полк київський«, значить в Київщину.

Учасники походу деколи діставали плату: »Ярослав почав свої вої ділити, — старостам по 10 гривень, смердам по гривні, Новгородцям по 10 гривень усім, і відпустив їх до дому«. Отже селяни діставали меншу плату як міщани. В пізніших часах служба в ополченні була мабуть безплатна.

4. Кінники і пішці.

В найдавніших часах не стрічаємо на Україні кінноти. Старі словянські вої билися пішо; Варяги таксамо не знали боротьби кінно. Варяги як морський нарід відбували дальші дороги тільки водними шляхами на човнах. Україна взагалі не була багата кіньми: »імператор Константин Порфирородний (ум. 959 р.) оповідає навіть, що на Україні цілком нема коней, треба купувати їх у степових народів, пр. у Печенігів. І кіннота почала творитися мабуть аж у боротьбі з Печенігами, що від 968 р. своїми набігами стали загрожувати самому Київу; щоби дорівнати степовій кінноті, Українці мусіли орґанізувати кінне військо. Перші такі спроби бачимо за Святослава. У похід на Дунай він ішов між іншим тому, що туди приходять коні з Угорщини. Під Доростолом Святослав намагався вже поставити кінний полк до боротьби з Греками. »Під кінець дня вони на конях виїхали з міста, вперше зявившися кінними, бо звичайно виступають на ворогів піші, не вміючи вилазити на сідла й так битися з ворогами«, оповідає Лев Діякон. »Греки скоро взялися до зброї, посідали на коні, взяли списи (вони вживають такі довгі до битви), з запалом і натиском великим на них пустилися. Але ті, не вміючи й керувати коней уздами, як Греки почали їх бити списами, завернулися і забралися до міста«.

Наступник Святослава, Володимир, не покидає заходів утворити кінноту. В поході на волжанських Болгар 985 р. він висилає кінноти степових Торків, але його власне військо ще піше, їде човнами: »Пішов Володимир на Болгарів з Добринею, вуєм своїм, в лодях, а Торків берегом привів на конях«. В 996 р. він заводить нові судові кари (т. зв. вири) за убийство — »на зброю і на коні«. В 997 р. перед сподіваним нападом Печенігів Володимир ходив до Новгорода по »верховні вої« цебто кінноту. Володимирів син Святополк (1015-1019) користувався наємними Печенігами. За Ярослава Мудрого до дальших походів вже уживали своєї кінноти. Так від 1042 р. читаємо, що підчас походу на Ям »вимерли коні у воїв Володимира (сина Ярослава), так що ще дихаючим коням здирали кожі: бо такий був помір на коні«. За перших наступників Ярослава українська кіннота могла вже зміритися зі степовими ордами. В 1060 р. Ярославичі ходили »на конях і в лодях« проти Торків. В 1068 р. дружина Святослава в 3000 коней розбила 12000 Половців.

Спершу мабуть тільки дружина виступала до походу кінно. Для свойого війська князі тримали більші табуни коней. Підчас нападу Половців 1067 р. в Київі схвильований народ жадає для себе зброї і коней. У Святослава Ольговича, чернигівського князя, 1146 р. в лісі Рахнах коло Чернигова було 3000 кобил стадних і 1000 коней. З часом і в народньому ополченні появилися коні, так нпр. 1151 р. Кияни ідуть у похід і піші і на конях.

Їздців називано загально конниками, пізніше також снузниками. Збірної назви на кінноту комонник (від старого комонь — кінь) в княжих памятниках не стрічаємо, знаємо її з пізніших часів. Слуги при конях звалися конюхами. Верховний догляд над конюхами і стадами мав конюший.

Кіннота по свойому узброєнню і тактичним завданням поділялася на два роди, які можна назвати тяжкою і легкою кіннотою.

До тяжкої кінноти належала дружина, принайменше її верхня »лучча« верства. Тяжке узброєння, якого вживали піхотинці Варяги, перейшло теж до кінної дружини. Шолом, броня, щит для охорони від ворога, спис до наступу, меч як помічна зброя, — це повне узброєння »оружжя« дружини, що на коні стрічає ворога.

Від цього оружжя тяжко збройні частини називаються оружниками. Тяжка кіннота дружини в XI-XIII в. заступає майже вповні давню тяжку піхоту. Це головне військо, що своїм наступом рішає битву.

Помічне значіння мала легка кіннота. Її творили спершу наємні частини степовиків. Звичайною зброєю їх були луки та криві шаблі. Це характеристичне узброєння кочовиків вже в перших воєнних переказах літопису протиставляється зброї українських військ: у Хозар »зброя одною стороною гостра, цебто шаблі«, у Полян »зброя з обох боків гостра, цебто меч«; воєвода Святослава Прітич дає печеніжському князеві в дарунку броню, щит і меч, — цей віддячується йому конем, шаблею і стрілами. З оцею легкою зброєю згадуються усі ватаги степовиків, що служили князям, як Печеніги, Торки, Половці ріжних »колін«: Берендичі, Чорні Клобуки і ін.

На зразок степової кінноти утворилась українська легка кіннота, що дістала окрему назву стрільців. Назва вказує на характеристичну зброю цеї формації, луки зі стрілами; стрільці мають завдання острілювати ворога з далека. Вперше ті стрільці згадуються в поході на Половців 1093 р.: вони виходять на ворога як передні сторожі, перед головним військом. В пізніших згадках українські стрільці виступають нераз поруч з Чорними Клобуками, половецьким племенем, що було на службі князів. »Пустили на них (ворогів) стрільців своїх, Чорних Клобуків і Русь« (1151 р.) Це доказ, що стрільці формувалися на зразок степової кінноти. Стрільці виступають як окремі частини особливо в 1140-1190 роках. Вони все мають ті самі завдання: ідуть як передні відділи і стрілянням з луків починають бій. Тривкість цеї формації свідчить, що вона мала добру орґанізацію і сповнила добре своє призначення. Свої добрі сторони стрільці завдячували мабуть тому, що до них належала молодша дружина, боярська молодь. На це вказують оці згадки: »Чорних Клобуків і молодь свою пустили (князі) наперед, а саміж пішли з полками своїми за ними« (1149 р.); »(князь) молодь перебрав, та з Берендичами і з Каєпичами пустив на Половців« (1160 р.). Участь добірних дружинних сил дала стрільцям вищу ціну.

До легкої кінноти треба рахувати і кінні частини народнього ополчення. Повна, залізна зброя була занадто дорога, щоби міг її добути селянин чи міщанин; як вони їхали кінно у похід, то хіба без тяжкої зброї. Але цю народню кінноту трудно ставити на рівні з орґанізованими стрільцями: це могли бути тільки помічні меншевартні частини.

Разом з тим, як розвивалися формації кінноти, піхота втратила давне значіння. При пішій службі залишилися тільки люде незаможні, що не могли добути собі коней. Піхота, **пішці**, це або міщани або селяни. Міщанську піхоту стрічаємо найчастіше при обороні городів, селян-пішців також в дальших походах. Не знаємо, чи піхота все творила правильні частини. При обороні міст це могло бути не зорґанізоване ополчення. Також озброєння бувало ріжне і неодноцільне. Ліпша орґанізація піхоти почалася аж в XIII в. в Галицько-володимирській Державі. Тут стрічаємо більші частини піших військ: так 1241 р. печатник Курило веде Данилови 3000 пішців; 1245 р. Ростислав »зібрав смердів многих, пішців«; і в дальших роках піхота все згадується поруч з кіннотою. Про озброєння галицької піхоти не знаємо нічого певного.

Історія 8. галицької бриґади
(давнішої „Ґрупи Рудки“ або „Ґрупи Гофмана“)

Написав: *Др. Іван Карпинець*

(Продовження)

в.) Повстання „Української Повітової Ради в Рудках“ (9. XI. 1918), та її діяльність до 19. XI. 1918.*)

Орґанізація українського війська в Рудеччині стала кращати щойно від 9. листопада (1918. р.), але не наслідком наказів згори; наші найвищі військові установи не видали до 8. листопада жадних заряджень в справі орґанізації української збройної сили в краю. Щойно 8. листопада, як це подає Олекса Кузьма, автор книжки п. з. „Листопадові дні 1918. р.“, наша центральна військова влада видала замість приказів і точних розпорядків в справі орґанізації української армії в краю та в справі переведення мобілізації, тільки „Поклик до всіх повітових управ в краю“. Цей поклик, підписаний полковником Мариновичем, подавав, що треба: 1) Зорґанізувати в першій мірі доповняючі і запасові команди; 2) виставити полки в давніших їх місцях постою у всіх родах зброї; піхоту, кінноту, пушкарство, технічні відділи, уладити санітарну службу, трен, уряди прохарчування, убору, озброєння, інтендантуру, рахунковість, військове судівництво, жандармерію і військову поліцію; дальше, що Ґенеральний Комісаріят у Львові прийме всі особи, які знають військове діло, а які у нього зголосяться; що всі повітові орґанізації в місцях побуту давніших доповняючих команд повинні сейчас перепровадити бранку і спис усіх здібних до зброї від 17 до 35 року життя, а до чинної служби покликати річники 1897, 96, і 95 і в тій цілі мають повітові орґанізації видати прикази до всіх сіл в їхньому окрузі; що покликані річники треба орґанізувати негайно в місцях побуту давних полків. В справі узброєння й убору мали прийти прикази пізніше. Провід в цілій акції мали обняти повітові військові комісарі. Списки після родів зброї належало предкладати Військовому Комісаріятові у Львові (стор. 195-6).

Чи цей поклик дістався і до рудецького комісаріяту, не знати; скорше ні, бо комунікація українських установ у Львові із західними повітами в краю, внаслідок заняття Поляками західної частини столиці, разом з головним двірцем, була дуже утруднена. Зрештою і так цей поклик не бувби причинився до ліпшої орґанізації українського війська в Рудеччині. А що ця орґанізація стала тут від 9. листопада кращати, то це мало іншу причину.

Може на день, два перед 9. листопада повернули в Рудеччину з австрійської армії старшини: поручник артилерії Іван Околот, четар Григорий Йовик і поручник Ілля Білик, та підстаршини: однорічний ст. стрілець Володимир Котецький і пок. ст. десятник Андрій Лопадчак. Здається, що в цьому часі повернули також: пок. підхорунжий Михайло Береський та ст. десятник Михайло Беряк (Бержак). На запрошення повітового комісаріяту зійшлися згадані вище старшини та четар Швець і підхорунжий Пачеха дня 9. листопада в Рудках і в присутности повітового комісаря д-ра Марітчака утворили „Українську Повітову Військову Раду в Рудках“, головою якої став пор. Іван Околот. Ця „Рада“ складалася спочатку з 7 членів. В її склад, крім пор. Околота, пор. Білика, чет. Йовика і чет. Швеця увійшли ще: однор. ст. стрілець Володимир Котецький, якого вкоротці іменовано підхорунжим, а дальше правдоподібно підхор. Пачеха й ст. дес. Андрій Лопадчак. Дещо пізніше, коли повернули в Рудеччину ще інші старшини а саме; поручник артилерії др. Омелян Царевич, хорунжий Омелян Верхола і хорунжий Володимир Кульчицький та прийшов з Яворівщини поручник Байґерт, то ма-

*) На основі: 1) Відпису звіту „Української Повітової Військової Ради в Рудках“ з 19. листоп. 1918, який прислав авторові о. Петро Голинський; 2) устних інформацій, яких уділили авторові ПП. Др. Іван Околот, інж. Григорій Йовик, др. Володимир Котецький і др. Олександер Марітчак; 3) власних спостережень автора; 4) друкованих річей а саме: а) M. W.: Rudki pod okupacją ruską 1. XI. 1918 — 15. V. 1919; б) Олекса Кузьма: „Листопадові дні 1918. р.“, вид. у Львові 1931.; в) „Вістник Державного Секретаріяту Військових Справ“ Ч. 1. з 1. XII. 1918. (вийшло в Тернополі); г) „Relacja ppułk. Huperta, dowódcy krak. Legji Ofic. w akcji w Przemyślu i Lwowie o przebiegu ataku w Przemyślu“ в книжці: Bolesław Roja: „Legendy i fakty.“ — О. Петрови Голинському і панам: Др. Околотови, інж. Григорієви Йовикови, др. Володимирови Котецькому й др. Олександрови Марітчакови складає автор щиру подяку.

буть всі вони увійшли в склад цеї „Ради“. Згадані старшини вернули в Рудеччину десь в другій половині (між 15. а 20.) листопада.

Яку ціль мала „Українська Повітова Військова Рада в Рудках“? Нині тяжко було би з браку джерел, переповісти хід дискусії учасників наради дня 9. XI. 1918. р.; рівнож не можна нині сказати напевно, чи „Рада“ мала вже від першої хвилі заіснування ясно означену зачачу, чи ні. Звіт про завязання цеї „Ради“ та про її завдання й діяльність, який в 10 днів пізніше (19. XI.) зладив пор. Околот для „Українського Ґенерального Штабу у Львові“, подавав, що задачею „Ради“ було: Вдержати порядок в повіті і як найскоріше його змобілізувати. Дальше звіт подавав, що „Рада“ в повнім порозумінню з повітовим комісаріятом обняла в повіті всю військову власть над жандармеріями й сільськими міліціями, та що в обсяг її діяльности входить тільки рудецький судовий повіт, бо Комарнянщина орґанізується окремо. Стільки всього. Про орґанізацію якоїсь боєздатної військової частини „Рада“ тоді не думала.

Точкою опору для „Ради“ став, річ природна, рудецький відділ, бо-ж тільки при його помочі могла вона виконати поставлене собі завдання; цей відділ старалася вона побільшити та запровадити в нім більший лад і порядок. Для полагодження біжучих справ відбувала „Рада“ засідання в рільничій школі, на яких рішала більшість голосів. Однак звичайно рішення западали по думці пор. Околота. Це був енергійний чоловік, що вмів вдержати лад і порядок, а тому й став властиво дійсним комендантом Рудеччини, як довго там був (майже до кінця грудня 1918. р.).

Насувається питання, чому власне більшість старшин ухвалила оснувати „Раду“, а не просто якусь команду. Нині тяжко на це відповісти; можна тільки додумуватися, що тут входили в гру ріжні моменти. Передусім те, що не було тут якогось старшого літами й ранґою військового, який тим самим мав би більший авторитет так серед вояків і старшин як і серед загалу населення повіту. Подруге: не кожний міг відважитися брати тільки на свої плечі відповідальність за зарядження в часі, в якім не було ані звязків з нашими центральними установами, ані жадних інструкцій від них; при існуванню „Ради“ відповідальність падала рівномірно на всіх її членів. Потретє: члени-основники „Ради“ могли бути під враженням революції а тому може хотіли, щоби військові орґанізації виглядали більше демократично.

Рудецький відділ, від хвилі заіснування „Укр. Повіт. Військової Ради в Рудках“, став змінювати дещо свій, дотепер міліційний, характер. Він ще й дальше через якийсь час складався тільки зі самих добровольців, але вже прибирав ціхи військового відділу, та помітно зростав; 19. листопада числив він вже 80 вояків та 8 старшин (старшини були членами „Ради“). Цей відділ поділено тоді на три чети; одною командував ст. дес. Лопадчак, другою ст. дес. Беряк, а третьою здається підхор. Bереський. Всі три підлягали мабуть чет. Швецеви, а цей пор. Околотови. У відділі вже було кількох людей, які старалися про харчі та провадили кухню. Більшість вояків мала вже кріси, яких в цьому часі могло бути до 60; іншої зброї тоді в Рудках не було. Муніції до крісів було дуже мало. На одностайність зодягнення не зверталося тоді уваги. Старшини харчувалися зразу спільно зі стрільцями; відтак за тиждень-два стали харчуватися в ресторані. До часу фактичного перебрання влади, яке

Пор. д-р Іван Околот, голова Української Повітової Ради у Рудках.

наступило щойно 17. листопада, ані рядовики ані старшини не діставали жадної грошевої винагороди.

Заняття чет було таке. Кожна чета напереміну повнила ґарнізонову службу а саме: виставляла поготівля та тримала стійки коло комісаріяту, зглядно старіства й коло будинку закватирування відділу (рільнича школа); інші чети в цьому часі трохи вправляли під командою своїх четових. Але це були властиво вправи впоряду; про боєвий вишкіл тоді майже не думалося, бо ніхто з Рудеччан не уявляв собі, що розпочинається нова українсько-польська війна. Це й була одна з причин, що відділ в Рудках не старався навязати постійної злуки не тільки з частинами в сусідних повітах, але навіть не старався увійти в контакт з відділом у Комарні. Інша річ, що цього не можна було тоді так легко зробити. Потяги вже не курсували, а про власну телефонічну злуку не було що й говорити з браку технічного матеріялу, а ще більше з браку вишколених в цьому напрямі людей. Була правді телеґрафічна, зглядно телефонічна лінія з почти та зі стації в Рудках в напрямі Львова і Самбора, та з неї до 21. листопада Українці не користали з браку своїх людей при її обслузі. Зрештою не відчувала „Рада“ потреби навязувати контакт з іншими командами в сусідстві, що можна було дуже легко зробити при помочі кінних післанців (вістових).

Як вже згадано, задачею „Укр. Повіт. Військової Ради в Рудках“ було: запевнити порядок в рудецькім судовім повіті і перевести в нім мобілізацію, яка-б дала трохи людей на поміч нашим військам у Львові. Перша справа не була тяжка; українське і жидівське населення заховувалося спокійно, а польське, хоч вже дещо стало підносити голову, то однак не відважувалося на жадні виступи. Тяжча була друга справа. До переведення мобілізації треба мати великий і справний апарат. Передусім треба мати докладні списи річників, добре приготовані збірні місця зі запасами

о. Степан Онишкевич
орґанізатор Рудеччини.

поживи, одягів і зброї, та касарнями, які зараз примістили-б покликаних, достаточну скількість старшин і підстаршин, які зараз занялибся змобілізованими, середники льокомоції, якими покликані удалибся до збірних місць, якщо вони находяться дещо дальше, мусять бути провірочні і поборові комісії, мусить бути запевнена санітарна поміч і опіка, а вкінці, що є дуже важне, треба мати докладний плян, як, що й коли зробити й як найдоцільніше використати силу мобілізованих мас. Зорґанізування такого мобілізаційного апарату вимагає часу, богато інтеліґентних людей та великої праці. А Рудеччина в перших днях листопада, а навіть і дещо пізніше, навіть не могла про такий мобілізаційний апарат думати! Отже треба було винайти якийсь інший спосіб, щоби зібрати людей на війну.

Ситуація в Рудеччині в хвилі безпосередно перед оснуванням „Ради“ була, як це вже згадано в попередньому числі, така, що все ждало на прикази наших найвищих установ, так військових, як і цивільних. А коли вже Військовий Комісаріят у Львові видав згаданий на вступі цього розділу поклик, то він правдоподібно до Рудеччини не дійшов. Також не є певним, чи дійшов до Рудок приказ нового, третього з черги начального вожда, полковника Гната Степанова з 9. листопада, яким наказував він провінціональним осередкам орґанізувати швидко збройну силу й слати до Львова. Цей приказ, як подає автор „Листопадових днів“, п. Олекса Кузьма, дістали крім Золочева, Тернополя, Коломиї, Станиславова, Стрия, Щирця, Винник, Яворова, Сокаля, Радехова і т. д., також і Рудки (стор. 217). Однак здається, що цей приказ до Рудок не прийшов, бо нема за нього згадки в звіті рудецької „Ради“ з 19. XI. 1918. р. для начальної Команди у Львові. Якщо Рудеччина приступала до переведення мобілізації, то це сталося на зарядження місцевих чинників, які, хоч не діставали жадних приказів, то однак інтуїтивно відчували, що не все є в порядку та що треба щось робити, щоби помогти загальній справі.

Здається, що вже в першім дні існування „Ради“ видали кермуючі чинники Рудеччини загальні мобілізаційні заклики, які апелювали до національних почувань та жадали, щоби всі спосібні до зброї мужчини в віці від 18 до 30 літ зголошувалися до українського війська. Ці заклики, писані ручно на клаптиках паперу, порозвозили післанці по громадах, та доручили сільським комісарям. Однак тому, що це були тільки звичайні заклики, які зверталися до людей, що були перемучені війною на ріжних фронтах і ледви що повернули, чи щойно вертали домів, тому що багато з них хорувало на сильно поширену „іспанку“, а вкінці тому, що в Рудках не було в той час найпримітивніших приготувань до цеї акції, то заклик не мав більших успіхів. Вправді звіт, переданий українським властям у Львові дня 11. листопада 1918. р. курієром о. Петром Голинським, тоді укінченим богословом, подавав, що населення радо зголошується сотками до бранки,*) але на тім зголошенню в більшости й кінчилося. Тих, що зголосилися, не було де примістити, не було що дати їм їсти ані не було кому ними занятися. Отже вони вертали домів, а тільки залишилася ця маленька горстка, якою поповнено рудецький відділ (кільканацять людей).

Тимчасом загальна ситуація стала ускладнюватися, бо Поляки започаткували вже збройну акцію в ширших розмірах. В днях 11. і 12. листопада заняв польський відділ під проводом майора Юліяна Стахевича Перемишль. Цей відділ під назвою „ґрупи Сяну“ вислав з Кракова ґен. Роя, щоби здобути собі до дальшої акції на Львів випадову браму, якою саме був Перемишль. Відділ Стахевича був невеликий та за це боєздатний. Числив около 400 людей, мав скорострілі, 4 гармати та панцирний поїзд. Цілість складалася за винятком відділу офіцирської леґії (45 старшин) з самих леґіоністів. З тим відділом мав співпрацювати й узброєний моторовий човен, який вислав з Надбережа (Nadbrzezie) над Сяном пор. Домбаль (Dąbal), пізніший комуністичний посол в польськім соймі. До відділу Стахевича прилучилося на передмістю Перемишля Засяню, що було в польських руках, ще около 800 місцевих Поляків, та цей відділ не дуже то був боєздатний. Ці сили легко опанували Перемишль, бо місцева українська команда не дописала.

Вістка про заняття Поляками Перемишля прийшла в Рудеччину дуже скоро, бо вже 13. листопада приніс її один з утікачів з Перемишля. Викликала вона у членів „Ради“ поважні настрої, яких наслідком була постанова, щоби ще раз перевести в повіті мобілізацію. До цього рішення причинився й поклик „Команди Повітової Українського Війська“ в Городку, який заряджував мобілізацію рядовиків і підстаршин від 18 до 25 року життя а старшин від 18 до 35 року. Здається, що цей поклик є ідентичний з мобілізаційним приказом цеї команди, про який вона згадує в звіті до Начальної Команди у Львові. У цьому звіті говориться, що наказано мобілізацію від 19 до 24 літ на Городок, Янів, Рудки, Судову Вишню, Яворів і Мостиска. (Зміст цього звіту, на жаль без дати, находиться в книжці „Листопадові дні“ на 229. стороні). Вправді поміж покликом, який одержала рудецька „Рада“, а змістом звіту, є деякі ріжниці, але вони на загал малі і можна думати, що повстали наслідком неточностей або переочень.

Тут треба знову згадати за один сумний факт. А саме: Українська Національна Рада у Львові майже через два тижні не проголошувала мобілізації в краю. А тимчасом Начальна Команда Українських Військ зверталася до ріжних провінціональних центрів із жаданням допомоги. Звідки-ж то було взяти того війська? Отже ріжні команди в краю заряджували на власну руку мобілізацію, не знаючи дуже часто, як її перевести, які річники покликати, та що з ними зробити. Отже запанував в мобілізаційній акції в цілому краю хаос, якого не міг усунути поклик Військового Комісаріяту з 8. листопада, про який згадано на вступі цього розділу. Щойно 13. листопада (1918. р.) постановила Українська Національна Рада зарядити частинну мобілізацію горожан української народности а саме: 1) всіх бувших ґажистів до 50 року життя; річників вояків із здемобілізованої бувшої австрійської армії від 1883. до 1900. (від 18 до 35 року життя), та зарядити перегляд річника 1901, та річників 1883-1900 в цих граничних повітах, де австрійські власти рекрута не побирали. Але ця постанова була вже дуже пізна і вже не так легко можна було за-

*) В „Літописі Черв. Калини“ з 1930, в числі за липень-серпень, „Матеріяли“, стор. 31.

радити лихови. Зрештою не всюди вона зараз дійшла. З деяких околиць, які попали в руки Поляків, як прим. Перемищина, вже не можна було покликати людей; в інших околицях, що на власну руку переводили мобілізацію, ця постанова могла причинитися до замішання (справа річників). В Рудеччину ця постанова Національної Ради не скоро прийшла, а тому тут переводилося мобілізацію більше самочинно.

Рудецька „Рада", одержавши 14. листопада заклик городецької команди, постановила зараз приступити до переведення мобілізації в рудецькім судовім повіті. Та тепер виринуло питання, як саме це зробити. І порішено, що при помочі аґітації, бо зробити це звичайною дорогою — не ставало ні сил, ні часу. Отже знову порозсилано заклики до громад, а до Рудок скликано на день 17. листопада (була це неділя) повітове віче. Людей, які зголосяться, постановлено відіслати до Городка, де за Австрії були стаціоновані деякі частини (89 полк піхоти).

Віче в Рудках, що відбулося при гарній погоді на ринку, випало добре. До зібраних промовили: Др. Марітчак, пор. Околот, о. Кміт і хтось зі селян. Бесідники взивали народ, щоби боронив свого права до свобідного, державного життя, та щоби в тій цілі зголошувався добровільно до війська. Пор. Околот прочитав заклик городецької команди (написаний великими буквами на піваркуші білого, пакункового паперу), а о. Кміт перевів присягу, що всі будуть боротися за Україну. Учасники віча зажадали перебрати цілковито владу в повіті в українські руки, зглядно, щоби все урядування відбувалося в імени Української Республики, бо до цього часу ще існували старі уряди й інституції (старіство, суд, податковий уряд) обсаджені переважно самими Поляками, які ніби урядували, тільки не в імени української держави а ніби в імени Австрії, а властиво ждали на хвилю, коли Рудеччина опиниться під польською владою. По запевненню вічевиків, що станеться по їхньому бажанню, віче спокійно закінчено.

Зараз по вічу пішли до старости др. Марітчак, пор. Околот і о. Кміт і заявили йому й урядовцям, що урядування мусить відбуватися в імени Української Республики та зажадали від них приречення на вірність українській державі. Урядовці Поляки по нарадах заявили, що вони такого приречення не зложать, бо вважають цей стан за переходовий. Тому др. Марітчак, що як державний повітовий комісар зараз переняв функції старости, усунув всіх урядовців, що такого службового приречення не хотіли зложити, та наново почав орґанізувати повітову адміністрацію, яку зумів зложити в кількох днях та відтак поставив її на дуже високий рівень. Так одним з наслідків віча з 17. XI. 1918. р. було те, що уряди в повіті опинилися цілковито в українських руках і стали урядувати в імени Української Республики.

Але ціллю віча мало бути що іншого; при його помочі задумували Рада і Комісаріят перевести успішно мобілізацію в повіті. Чи віче осягнуло цю ціль? Ні! — бо річ природна, одно віче не могло мати, подібно як і ріжні заклики, такого впливу на маси, щоби всі, чи більшість, спосібних до зброї людей з визначених річників зголосилися до війська. А й арґументи, якими бесідники обосновували потребу ставати до зброї, були зрозумілі інтеліґентам, а не широким селянським масам, яким треба було показати наглядно, що у своїй державі вони дістануть можність кращої матеріяльної екзистенції та не будуть використовувані і понижувані, як це було дотепер. Вправді протягом двох днів зголосилося в рудецькій команді трохи людей, але їх було небагато, бо ледви трохи більше як сотка, а це могло бути около 18% зі всіх покликуваних. Бо приймаючи, що в рудецькім судовім повіті було в 1918. р. тільки яких 65% Українців, то значить около 22.400 душ, то цілковита мобілізація всіх спосібних до зброї була-б дала около 2.400 людей (10%); частинна-ж мобілізація від 18 до 35 року життя була-б дала около 1.500 людей, а від 18-25 року життя повинна була дати около 500-600 людей. А тимчасом понад 80% покликуваних не зголосилося! Отже вислід був досить марний, та це, при такій мало підготованій акції, можна було передбачити.

Частиною тих, що зголосилися, поповнила „Рада" рудецький відділ, так що він 19. листопада числив, як це вже згадано, 80 вояків; більшу-ж часть мобілізованих вислано до Городка, віддаленого від Рудок на яких 20 км. До 19. листопада вислано там 106 людей, а з ними пішло 3 рудецьких старшин (були це правдоподібно: пор. Білик, четар Швець, а третій?) Чи ці старшини мали там залишитися постійно, чи мали відтак вернути до Рудок, не знати.

Вислідом мобілізації Рада не була вдоволена. Тому вона постановила продовжувати дальше цю мобілізацію, але вже в інший спосіб, а саме: висилати з рудецького відділу на села стежі під проводом старшин, які будуть примушувати покликуваних сповнити свій обовязок. Це було 19. листопада. Цього-ж дня постановила вона вислати перший звіт до Начальної Команди у Львові, який однак правдоподібно не дійшов до місця призначення.*)

Так закінчилася перша декада діяльности „Української Повітової Військової Ради в Рудках." Принесла вона в оспале життя Рудеччини дещо оживлення, бо проявила ширшу мобілізаційну акцію, зреорґанізувала дещо рудецький відділ, якому однак ще далеко було до боєздатности та вислала сотку людей до Городка; в цьому часі наступило також переняття всіх урядів в повіті в українські руки. Та на загал ще діяльність „Ради" не була така жива, якою внаслідок обставин повинна була бути. Не проявила „Рада" ініціятиви, щоби розвідати про заміри Поляків в Перемишлі, не навязала тісного контакту з сусідніми командами, не прикладала великих зусиль, щоби зробити рудецький відділ боєздатним, замало праці і сприту вложила до переводженої мобілізації і замало передбачувала. Та на оправдання „Ради" треба піднести те, що її члени

---

*) Цей звіт звучав так: До Українського Ґенерального Штабу у Львові. — Звіт української військової повітової Ради в Рудках. — Дня 9. XI. 1918. завязалась в Рудках військова повітова Рада, командантом котрої є сотник Іван Околот а в котрої обсяг діяльности входить судовий повіт Рудки без судового повіту Комарно. Задачею Ради є передовсім вдержати порядок в повіті і якнайскорше змобілізувати його. Рада в Рудках оперта на взірцевих порядках. В повній гармонії з пов. Комісаріятом обняла в повіті всю військову власть над жандармериями і сільськими міліціями включно. В повіті повний лад і порядок. Дальшою задачею є перепровадити мобілізацію. В межичасі дня 14. XI. одержала Рада від Команди повіт. укр. війська в Городку мобілізацийний поклик для мужви від 18-25 р. а для офіцирів від 18 до 35 р. До переведення мобілізації взяла Рада під розвагу дві дороги. Насамперед зачала Рада мобілізувати при помочи аґітації, а коли ся дорога завела, провадити дальшу мобілізацію заложивши сильний кіш з добровольців в числі 8 офіцирів і 80 мужви, при помочи військових патруль, які під командою офіцирів йдуть по селах і зарядження силою виконують. До нині вислала Рада до Городка 106 людей і 3 офіцирів. Рада очікує дальших приказів. — Рудки дня 19. падолиста 1918. — Околот ндпр — (Печатка: Лев а довкола напис: Українська повітова військова Рада в Рудках.)

були вихованками старої Австрії і привикли, що хтось згори приказує, а вони тільки виконують наказане.

Подивімся тепер, як заховувалися Поляки в Рудеччині, зглядно в Рудках, від хвилі заіснування української влади аж до 19. лист. (1918. р.). Отже, коли Українці опанували Рудки, Поляки під враженням факту, що вже ціла Східна Галичина, разом зі Львовом, є в українських руках, попали були в пригноблення, яке однак довго не тревало. Зі Львова надходили вістки про бої, в яких Полякам стало щораз більше щаститися, а це додавало й рудецьким Полякам духа. Про події у Львові вони мали певно докладніші вісти як Українці, бо тоді крутилося, як вже згадано в попередньому числі, багато польських розвідчиків, на яких Українці не звертали уваги, які могли інформувати рудецьких Поляків про події у Львові та додавати їм надії на скору зміну; через це стали вони більше відважними та певними себе. Вже в звіті, який 11. листопада подав курієр о. Петро Голинський нашим центральним властям, говориться, що Поляки заховуються визиваючо, та що польська інтеліґенція бунтує селян, особливо Поляків, до опору проти української влади. По упадку Перемишля ця визиваюча поведінка стала ще яркішою, доказом чого є відповідь урядників, від яких др. Марітчак зажадав приречення на вірність українській державі. Вони тоді заявили, що вважають цей стан, який заіснував, значить українську державність в Східній Галичині, за переходовий. На разі рудецькі Поляки ще не мали відваги до якогось збройного виступу, та цього можна було сподіватися. — Українська-ж влада в першій і другій декаді листопада, мимо визиваючої поведінки Поляків, не примінила супроти них найменших репресій.

Так представлялася ситуація і хід подій в Рудеччині від 9. до 19. листопада (1918. р.) включно.

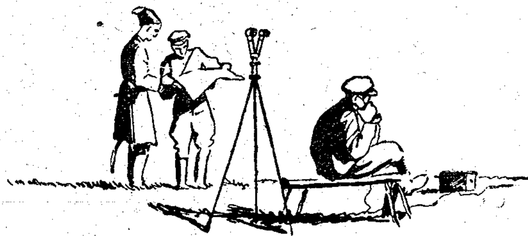
Для цілости образу треба ще згадати про кілька розпорядків верховної влади, виданих в другій декаді листопада, які відносилися безпосередно, чи посередно до Рудеччини, та які однак не скоро там дійшли, а це мало характеристичні наслідки. І так:

Розпоряд з 13. листопада, оголошений щойно 15. листопада, в справі поділу цілої Західно-Української Народньої Республики на 3 области й 12 округів приділив був рудецький повіт до львівського округа львівської области. Львівський округ мав обнимати такі повіти: Львів, Сокаль, Жовква, Городок і Рудки. Та вже в кілька днів пізніше хід подій причинився до того, що рудецький повіт увійшов в контакт зі самбірським округом (який після згаданого розпорядку мав обнимати тільки повіти: Самбір, Старий Самбір, Турка й Дрогобич і мав належати рівнож до львівської области), та здається самочинно, без зарядження згори, став йому підлягати. На основі цього розпорядку, найвищою військовою властю в окрузі був командант округа. Він мав такі обовязки: 1) сотворити штаб округу після наведеного в розпоряді пляну; 2) мав берегти лад і порядок в окрузі; 3) сформувати зі здемобілізованих українських частин б. австрійської армії нові боєві відділи; 4) збирати, берегти й інвентаризувати військове майно; 5) дислькувати змобілізовані оружні сили в окрузі. Окружні команди мали до часу утворення обласних команд підлягати безпосередно Державному Секретаріятови Військових Справ. — Коли-ж тепер поглянемо на Рудеччину, то побачимо, що вона, по заіснуванню цього розпорядку, творила якусь ніби самочинну, автономну республику, річ природна — наслідком необзнакомлення зі згаданим розпорядом. Існування „Ради“ стало ненормальним, бо розпоряд такої інституції не предвиджував.

Розпоряд з 18. листопада утворив з округів: Стрий (станиславівської области), Самбір і Перемишль (львівської области) воєнну область, командантом якої став полк. Гриць Коссак; Рудеччина правно ще сюди не ввійшла, а коли загрозила і їй безпосередна небезпека воєнних операцій, то, наскільки відомо — центральна влада не подумала над тим, що й цю територію треба прилучити до воєнної области. А ця справа стала актуальною за кілька днів.

Текст присяги для українського війська ухвалений 13. листопада, дійшов до відома „Ради“ щойно десь з кінцем листопада й то за посередництвом приватної особи. Тому рудецький відділ довший час не був заприсяжений.

(Далі буде).

Українська історіоґрафія за останнє десятиліття (1921-1930)

I. Осередки й видавництва

Написав: *Микола Андрусяк*

(Докінчення).

З менших осередків українського історіоґрафічного руху на Придніпрянщині заслугує на увагу Ніжин. При Ніжинському Інституті Народньої Освіти істнувала Катедра Історії культури та мови, в якій ріжні питання з української й російської історії, джерелознавства й історії революційного руху розробляла спеціяльна секція під керівництвом М. Петровського. За його редакцією вийшло 10 томів „Записок Ніжинського Інституту Народньої Освіти", яких зміст у більшости історичний.

25 випусків своїх видань (1-24 і 26) видав „Кабінет вивчування Поділля Винницької Філії Всенародньої Бібліотеки України при У. А. Н." з цінними розвідками з обсягу передісторії, історії, ґеоґрафії та краєзнавства Поділля. Цей значний науковий рух у Винниці змалів, відколи усунено директора Винницької Філії В. Б-ки України В. Отамановського (процес „СВУ"). Тільки 5 незначних випусків „Винниччини в екскурсіях" появилося в 1930 р. (Видання Винницького Вечірнього Робітничого Університету).

Під оглядом історичних дослідів в останньому десятилітті не дорівнює Винниці — Камянець-Подільський. Тут появилося тільки 2 томи „Записок Камянець-Подільського Інституту Народньої Освіти", в яких (т. II) є 4 історичні розвідки. Крім того появилося ще кілька краєзнавчих розвідок В. Ґериновича накладом місцевих окружних: „Краєзнавчого Комітету" та „Плянової Комісії". Матеріяли до економічної історії з останнього часу містять „Записки Сільсько-господарського Інституту в Камянці на Поділлю" (5 тт.).

Видатним осередком дослідів історії України була Одеса, місце осідку заслуженого для економічної історії України дослідника М. Слабченка. Історичну працю вели Соціяльно-історична та Історично-фільольоґічна Секція Одеського Наукового при Укр. Академії Наук Товариства, що видавали свої „Записки". Досі вийшло 5 чисел „Записок" Соціяльно історичної та 3 числа Історично-фільольоґічної Секцій. Остання видала також 5 розвідок окремо. Значну науково-дослідчу працю розвинула Одеська Центральна Наукова Бібліотека, що видала 3 томи своїх „Праць"; розвідкиж її співробітників з обсягу бібліоґрафії та архівознавства появилися також в інших видавництвах. Чимале місце для історичних праць приділила Одеська Комісія Краєзнавства у своїм органі „Вісник О. К. К. при ВУАН". 1-3 числа „Вісника" появилися спільними заходами всіх секцій, а останні 4-5 числа видала окремо кожна секція Одеської Комісії Краєзнавства, а саме: С. вивчення природніх багатств, соціяльно-історична, с. для вивчення грецької національної меншости, німецька й археольоґічна.

Історичні праці містять також „Записки Полтавського Інституту Народньої Освіти" (від 1928 р. „Інституту Соціяльного Виховання"), яких появилося досі 5 тт. Для історичних дослідів заслужився також „Полтавський Державний Музей ім. Короленка" виданням 2-х томів „Збірника" та дрібніших історичних розвідок у серії своїх науково-популярних видань.

У Дніпропетровському працювала на полі української історіоґрафії Науково-дослідча катедра українознавства під кермою заслуженого історика Запоріжжя Д. Яворницького. За його редакцією вийшов 1 том „Збірника Дніпропетровського Краєвого Історично-Археольоґічного Музею"; деякі його праці появилися в ріжних видавництвах.

Поза тими більшими осередками історичної праці на Великій Україні бачимо спроби дослідів місцевої історії по ріжних окружних містах. Займалися ними місцеві краєзнавчі музеї, наукові товариства та інститути народньої освіти, як от в Чернигові (Чернигівський Державний Краєвий Музей), Житомирі (Волинський Науково-дослідчий Музей), Коростені (Коростенський Окружний Музей Краєзнавства), Луганському („Праці Наукового Т-ва на Донеччині" т. I), Шепетівці („Записки Шепетівського Наукового при Укр. Ак. Наук Т-ва") та в Миколаїві („Миколаївщина" — краєзнавчий збірник, виданий Мик. Інститутом Нар. Освіти).

У звязку з Українською Академією Наук у Київі працювало „Ленінградське Товариство дослідників укр. історії, письменства та мови". Праці цього „Товариства" помістила Укр. Академія Наук у 74-ому томі свого „Збірника Іст.-фільольоґічного Відділу", якого появилося 2 випуски.

З інших осередків історично-дослідчого руху на Україні слід згадати Ужгород на Закарпатті. Тут місцеве Товариство „Просвіта" видало, від 1922 р. починаючи, 8 річників „Наукового Зборника" та цілу низку наукових історичних розвідок. Цікаві статті з минулого приносить також педаґоґічно-краєзнавчий місячник „Подкарпатская Русь", видаваний „Педаґоґічним Товариством Подкарп. Руси в Ужгороді".

Чимало історичних розвідок з місцевого минулого видало москвофільське „Культурно-просвітне Товариство ім. Ал. Духновича в Ужгороді", що від 1928 р. видає також журнал п. з. „Карпатскій Свѣтъ". Досліди з місцевої історії містить і виданий в 1930 р. з приводу Масарикового ювілею „Подкарпаторусск-им Народопросвѣтительн им Союзом" — „Карпаторусскій Сборникъ".

Нема обявів історичної праці, як і взагалі наукової роботи в румунській займанщині (Буковина, Бесарабія й Мармарощина), де всяке українське культурне життя, придавлене тяжким румунським чоботом, пливе дуже слабо.

Буйно розвивається українська наука взагалі, а історіоґрафія зокрема на еміґрації.

Перші спроби історіоґрафічної праці бачимо у Відні, де з ініціятиви М. Грушевського повстав у 1919 р. „Український Соціольоґіч ий Інститут" зі завданням вивчення української суспільности та видавання відповідної соціольоґічної літератури. Поза виданнями

праць із загальної соціольоґії видавав „УСІ" також розвідки й нариси з історії України та причинки й матеріяли до історії останніх визвольних змагань. Деякі видання друкувалися також у Львові. — „Обєднання Укр. Видавців" видало в 1921 р. 1 випуск бібліоґрафічного журналу „Книга".

Від часу повороту М. Грушевського до Київа всяка наукова робота серед віденської еміґрації завмирає.

Найкраще розвивається українська наука серед еміґрації в гостинній братній Чехії, де вже з початком минулого десятиліття за допомогою чеського уряду повстає низка укр. наукових установ, товариств та видавництв. Оснований в Празі 1921 р. Вільний Український Університет видав 2 томи „Наукового Збірника", 1 частину „Наук. Ювилейного Збірника", присвяченого през. Т. Г. Масарикові, в більшости з історичними розвідками, та деякі історичні праці окремо, 1 том своїх „Праць" видало основане в 1923 р. „Українське Історично фільольоґічне Товариство в Празі", як рівнож оснований в тім самім році „Український Високий Педаґоґічний Інститут ім. М. Драгоманова у Празі".

Значну науково-видавничу працю розвинув „Український Інститут Громадознавства (Соціольоґічний)", що видав низку більших праць та менших розвідок з ділянки соціольоґії, політичної й економічної історії України.

Літоґрафовані праці з ділянки соціольоґії, економії та історії України видає також празький „Український Робітничий Університет".

Великі заслуги для української науки взагалі, а історіоґрафії зокрема на видавничому полі має „Український Громадський Видавничий фонд" у Празі.

Бібліоґрафічні нотатки й замітки з обсягу українознавства подає видаваний від 1927 р. квартальник празького „Українського Товариства Прихильників Книги" — „Книголюб".

Зорґанізована Громада Кубанців в Чехословаччині спромоглася на видання збірника статтей про Кубань і Кубанців у минулому й сучасному п. з. „Кубань" (1926 р.). 65-ту річницю смерти наказного отамана чорноморського війська Якова Кухаренка вшанувала „Громада Українців з Кубані" виданням його творів з історичним вступом Г. В. Омельченка в 1928 р. Крім того появилося до кінця 1930 р. 6 випусків неперіодичного літоґрафованого орґану „Кубанський Край", в якому поміщуються також матеріяли до останніх визвольних змагань на Кубані.

Багато кубанських козаків-еміґрантів є серед співробітників „Вільного Козацтва", літературно-політичного двотижневика в українській та російській мовах, що появляється в Празі від 1927 р. з метою обєднання всього українського й російського козацтва для боротьби за вільну козацьку державу. В цьому журналі містяться також цікаві статті з історії козацтва.

У виданих в 1927—29 рр. двох томах „Записок Української Господарської Академії" в Подєбрадах маємо також розвідки з історії господарства й права на Україні.

У Берліні появилася низка історичних нарисів та споминів накладом основаного в 1920 р. видавництва „Українське Слово". Це в-во видавало в 1923-4 рр. тижневик „Літопис політики, письменства і мистецтва", в якому подибуємо теж цікаві історичні статейки. З кінцем 1926 р. отворено тут „Український Науковий Інститут", якого два зшитки та 2 томи „Записок" з історичними статтями появилося в німецькій мові до 1930 р. Спомини Українців з часів революції появлялися також у берлінському російському вид-ві „Историк и современник".

Також еміґрація з Великої України у Польщі зорґанізувала у Варшаві наукову працю. Поза історично-літературними працями І. Огієнка у виданні „Студії до української граматики" появляються у Варшаві праці з історії укр. церкви професорів Православного Богословського Відділу Варшавського Університету в орґані: „Ἐλπίς" (Ельпіс). До 1930 р. появилося 4 книжки „Ельпіс-у". В останньому часі почали виходити „Праці Українського Наукового Інституту" у Варшаві, що складаються з статистичної, економічної, фільольоґічної, правничої та мемуаристичної серій. З намічених видань появився в 1930 р. тільки 1 том (статистичної серії).

Матеріяли до історії визвольної війни містить воєнно-науковий журнал „Табор", що появляється неперіодично спершу в Каліші, опісля у Варшаві (до кінця 1930 р. — 14 книжок). Також „Українське Воєнно-Історичне Товариство" в Каліші видало 2 збірники матеріялів до історії укр. війська п. з. „За державність" (1929-30 рр.).

Спомини, матеріяли й статті до історії недавно минулого містить видаваний від 1925 р. укр. еміґрацією в Парижі тижневик „Тризуб". Одначе щодо кількости й якости наукового матеріялу не відбігає „Тризуб" від інших еміґрантських журналів, як от видаваних давніше у відні „Волі", „Обєднання", „Хліборобської України" та „Нової України", тому не можна би було говорити про якийнебудь паризький осередок історіоґрафічної роботи, колиб не працював у тамошніх архівах еміґрант з Придніпрянщини — І. Борщак.

Перебуваючи від 1919 р. на еміґрації Борщак звідує чужі архіви й визбирує там матеріял для історії України. В 1924 р. переслав він Українській Академії Наук у Київі та Науковому Т-ву ім. Шевченка у Львові звідомлення зі своїх дослідів в архівах Західньої Европи, з якого довідуємося, які матеріяли до історії України є в архівах і бібліотеках Парижа, Лондону, Брюселі, Гаґи, Копенгаґи, Кельну, Франкфурту, Ватикану й Гамбурґу, ба навіть у провінціональних французьких місцевостях, як Карпантра, Марсель, Тульон, Шантійі, Руан, Дієп, Страсбурґ, Перпінйян і Дентевіль.

На основі тих архівних дослідів написав Борщак низку цінних розвідок про взаємини України з Західною Европою у минулому та оголошує їх або в українській мові в краєвих і еміґрантських видавництвах або в чужих мовах у ріжних західно-европейських видавництвах, як от у французькому й англійському слявістичних наукових журналах „Le Monde Slave" і „The Slavonic Review". Через те Борщак не тільки висвітлює історію України на основі незнаних досі матеріялів, але й познайомлює чужинців з українською справою.

Ось так здебільша представляється сама орґанізація українських дослідів над рідною історією. З черги обговоримо, які напрями панують у сучасній українській історіоґрафії.

II. Напрями.

Протягом цілої доби українського національного відродження (XIX — початки XX ст.) панував в українській історіоґрафії народницький напрям. Цей напрям — байдужий до власної української дер-

жавности, а навіть часом різко антидержавний — скристалізувався в тих специфічних обставинах, в яких знайшлася Україна в XIX ст. Всі найвизначніші представники укр. історіоґрафії доби національного відродження — М. Костомарів, О. Лазаревський, В. Антонович і М. Грушевський — висловлювали в своїх працях у ріжних формах своє більш чи менш байдужне відношення до держави. Правда, були і в XIX ст. спроби ревізії тих антидержавницьких поглядів в історіоґрафії, як от П. Куліша і М. Драгоманова, — одначе безуспішні.

Причина такого антидержавного становища наших істориків доби нац. відродження була у вихованні в строгих традиціях радикального українського народництва Навязуючи до ідеольоґії революційних орґанізацій на Україні в першій половині XIX ст. до Кирило-методіївського брацтва включно, історики народницького напряму — по словам М. Грушевського — твердо стояли на тім, „що в конфліктах народу і власти вина лежить по стороні власти. Бо інтерес трудового народу — це найвищий закон всякої громадської орґанізації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрахуватися з нею“. Ідеалізуючи народні маси навіть тоді, коли їхній рух був анархічний та руйнував власну державу, — народницькі історики заняли неґативне становище навіть супроти своєї власної держави. В тім дусі виховувала історіоґрафія й українське громадянство — в дусі „принціпіяльної симпатії до всякої опозиції й активної боротьби з засиллям держави: її централізмом, бюрократизмом, мілітаризмом“. Таких поглядів була подавляюча більшість національно свідомої придніпрянської інтеліґенції в часі будування української держави — а вислідом того державницька нездарність урядів, яка остаточно допровадила до руїни української держави.

В останньому десятилітті Грушевський залишився вірний народницькому напрямові в своїх працях. Хоч офіціяльно у святочній промові з приводу свого ювілею (3. X. 1926) зазначив, що пристосовується звільна до нових вимог історичних дослідів, спричинених революцією, й до них зближує свою дотеперішню історіософію й свою дотеперішню схему української історії, всетаки весь час тримався осторонь офіціяльного марксистського напряму. Біля нього згуртувалися й інші придніпрянські історики, що не погоджувалися з урядовим там марксизмом.

Катастрофа української державности викликала в українській історіоґрафії в Галичині й на еміґрації відродження національно-державної думки, якою перенята наскрізь уся стара українська історіоґрафія XII-XVIII. ст. — від Початкового й Галицько-Волинського Літопису до Історії Русів включно. Державницький напрям у нашій історіоґрафії після війни започаткували своїми працями С. Томашівський (Українська історія, Львів 1919) та В. Липинський (Україна на переломі 1657-1659, Відень 1920). В цім дусі оголошували свої праці в останньому десятилітті крім згаданих — Д. Дорошенко, І. Кревецький, І. Крипякевич, Д. Олянчин, О. Терлецький та інші. Як бачимо, галицькі ученики Грушевського покинули його народництво.

Історики народницького напряму звертали увагу на змагання української народньої маси в минулому; державницький напрям в українській історіоґрафії кинувся висвітлювати головні моменти української державности та її будівничих. З державницького становища дали загальні нариси історії України за княжих часів С. Томашівський та О. Терлецький, причім перший уважає галицько-волинське князівство першою суто українською державою. Дослідами української козацької держави Б. Хмельницького занялися В. Липинський та І. Крипякевич. Їхні моноґрафічні студії висвітлили всі державні чинники в часах Хмельниччини. Та це тільки початки роботи преставників цієї державницької школи в укр. історіоґрафії, що без сумніву матимуть своє продовження.

Та не тільки в Західній Україні й на еміґрації є помітне завмирання народницького напряму в українській історіоґрафії останнього десятиліття; на його розвиток положив таму також пануючий на Великій Україні більшовицький режім, що впровадив до науки партійну політику. Для зміцнення свого становища використовує цей режім й історію, пропаґуючи марксистську методу історичних дослідів. Її суть полягає на поясненні історії виключно матеріяльними, економічними чинниками, зокрема боротьбою кляс; притім іґнорується зовсім національний чинник, що відогравав в нашому минулому значну ролю. Через те праці марксистських істориків, що накручують події на свій лад, є тенденційні й не мають з малими винятками наукого характеру. Винят и творять тут старші історики, як от недавно померший Багалій; вони хоч і заявили, що досліджуватимуть історію з марксистського становища, все таки в своїх дослідах тримаються строго історичних джерел. За те накидуються на них молоді історики марксисти — як от. С. Гуревич на О. Оглобліна, — яких рецензії на історичні праці старших мають вид поліційних доносів. „Буржуазною контрреволюцією“ вважають молоді марксистські історики навіть саму публікацію матеріялів до історії Гетьманщини.

Серед таких обставин завмирає на Придніпрянщині народницький напрям укр. історіоґрафії, що подібно як і державницький, опирається в своїх дослідах строго на аналізі джерел, усувається від праці й старших істориків-марксистів, якщо вони держаться наукової, а не партійної оцінки подій — а українська історіоґрафія, як і вся наука в СРСР., чим раз більше попадає в сіти партійної більшовицької пропаґанди.

Поборюючи народницький та державницький напрями в історіоґрафії історики-марксисти закидують їм недоцінювання економічної й соціяльної історії; цей закид є неслушний, бож і давніше українська історіоґрафія займалася в значній мірі студіями економічних і соціяльних відносин на Україні в минулому. Праці істориків народницького й державницького напряму опираються на джерелах. Також і старші історики-марксисти, як от Д. Багалій, О. Оглоблин й інші досліджували й далі як і давніше історію на основі джерел, хоч для закраски занечищували свої праці безосновними марксистськими фразами, чим зменшували їхню наукову вартість.

Наукова вартість залежить від представлення минулого в правдивому світлі без огляду на те, чи дана подія є для нас приємна, чи ні. В цім напрямі змагали й змагають українські історики народницького й державницького напрямів і відповідно до своєї історичної ерудиції та інтуїції відкривають образ минулих подій.

Комунікат видавництв української преси

Конференція представників видавництв української незалежної преси, що відбулася дня 27. ц. м., після основних нарад, однозгідно вирішила приступити в найближчих місяцях до ліквідації всіх залеглостей т. зв. післяплатників, так щоби найдалі до кінця 1932 р. здержати висилку часопису всім післяплатникам. Тому взиваємо всіх післяплатників, щоби використали місяць преси — жовтень — на сплату своїх залеглостей в адміністраціях і не наражувалися на евентуальні гостріші засоби.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Звертаючи увагу наших П. Т. передплатників на Комунікат Видавництв української незалежної преси прохаємо поладнати справу залеглої передплати якнайскорше.

З 1 жовтня припадає платність передплати за останній квартал 1932. На висилку грошей залучуємо чеки.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 10. / Жовтень 1932.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА „ЩОДЕННИК“

(Продовження)

530. о. Николай Бориславський, Станиславів ч. 2858; 531. д-р Осип Галущак, Яворів ч. 4235; 532 Пилип Гайда, Тернопіль ч. 2236; 533. Костюк Петро, Хоробрів, ад Сокаль ч. 3496; 534. Капко Олександрів, Калуш ч. 1609; 535. Кооператива „Надія“, Верхня-Завадка, ч. 4048; 536. Антін Майка, Задвіре ч 1517; 537. інж. Іван Озаркевич, Борислав ч. 3978; 538. Осідач Богдан, Рава руська ч. 1858; 539. Павло Підгородецький, Homecourt ч. 3706; 540. д-р Роман Слюзар, Микулинці ч. 1704; 541. Терпливець Роман, Станиславів ч. 3459; 542. Фарина Степан, Чортків ч. 1661; 543. Чорній Олекса учит., Комарно ч. 3699.